

HAZAR ENERJİ KAYNAKLARI VE ENERJİ-SİYASET İLİŞKİSİ¹

Doç. Dr. Sedat LAÇİNER*

Özet

Çalışmanın konusu Hazar Havzası'ndaki enerji kaynakları ve siyasete etkisidir. Ancak çalışmada yalnızca Türk cumhuriyetleri üzerinde durulmakta ve İran ile Rusya ise çalışma kapsamı dışında tutulmaktadır. Çalışma, ilk olarak bölgedeki somut verileri ortaya koymaktadır. Çalışmanın üzerinde durduğu bir diğer husus da enerji kaynaklarının bölge dışına taşınmasıdır. Çalışmada, genel bir değerlendirmenin ardından tek tek ülkeler ele alınmaktadır. İkinci bölümde, 'Hazar Havzası'nda Boru Hatları' konusu incelenmektedir. Bölge kaynaklarının dışa açılımı hayati derecede öneme sahip olduğu için çalışmada boru hatlarına özel bir önem verilmektedir. Burada Türkiye için şüphesiz ilk ve en önemli hat BTC'dir. Buna paralel olarak geliştirilmeye çalışılan STC doğalgaz boru hattı da önem verilen bir diğer hattır. Çalışmada üzerinde durulan diğer hatlar ise Türkmenistan-Afganistan-Pakistan Hattı, Kazakistan-Çin Hattı ve İran hatlarıdır. Bölgenin enerji kaynakları ve boru hatlarının detaylı bir şekilde incelenmesinden sonra Havza'daki temel sorunları ele alınmaktadır. Bir sonraki bölümde ise enerji-siyaset ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Sonuç ve Öneriler kısmında ise daha çok Türkiye'nin bölge üzerinde dikkat etmesi gereken hususlara değinilmektedir.

¹ Hazar Havzası enerji kaynakları ve siyasi dengeler konusunda ayrıca bkz.: R. Hrair Dekmecian ve Hovann H. Simonian, *Troubled Waters: The Geopolitics of the Caspian Region*, (London: I. B. Tauris, 2004). Genel olarak petrol ve siyasi etkileri için ise şu iki kitap ısrarla tavsiye edilebilir: Hikmet Uluğbay, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, (Ankara: Ayraç Yayınevi, 2003); Daniel Yergin, *Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, (Çeviren: Kamuran Tuncay) (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995).

* USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu) Başkanı ve Uluslararası İlişkiler öğretim üyesi.

Anahtar Kelimeler: *Azerbaycan, Doğalgaz, Hazar Havzası, Kafkasya, Kazakistan, Orta Asya, Özbekistan, Petrol, Türkmenistan.*

GİRİŞ

Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki eski SSCB cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanalı oldukça kısa bir süre geçti. Bu cumhuriyetler, bir yandan ulusal kimliklerini inşa etmeye çalışıyorlar, diğer taraftan ise kalkınmalarını sağlamaya çalışıyorlar. Bu süreçte doğal kaynakların ve özellikle de petrol ve doğalgazın önemi büyük. Hazar Havzası'nın dünyanın önemli petrol ve gaz yataklarını barındırdığı biliniyor. Bu bölge için 'yeni Basra Körfezi' diyenler de oldu. Şu anki veriler, bu tespitin ne kadar doğru olduğu konusunda kesin bir kanıt sunmuyor. Ancak mevcut kaynaklar dahi Hazar Havzası'ndaki Türk cumhuriyetlerinin ekonomileri dikkate alındığında kaydadeğer bir yer tutuyor. Bu kaynaklar, söz konusu cumhuriyetlerde kalkınmayı hızlandırabilir, dışa bağımlılığı azaltabilir ve tüm bunların üzerinde yükselen demokrasiler inşa edilebilir. Elbette Ortadoğu'daki petrol tecrübesi, bize tam tersi bir senaryonun da mümkün olduğunu söylüyor. Gelirlerinin büyük kısmı petrol ve gaza dayanan cumhuriyetlerde, ekonominin diğer boyutları gelişemeyebilir ve devlet gücünü vatandaştan çok doğal kaynaklara dayandırabilir. Böylece ne kalkınma, ne de demokratikleşme söz konusu olabilir. İşte bu çalışma, belirtilen bu iki senaryodan hangisinin Orta Asya ve Kafkaslar için geçerli olduğunu bulmaya çalışıyor.

Çalışma ilk olarak bölgedeki somut verileri ortaya koymaya çalışıyor. Bölgede ne kadar petrol ve gaz olduğu en önemli sorun denebilir. Çünkü üzerinde gerçek bir mutabakat sağlanmış değil. İkinci olarak makale, bu kaynakların nerelere nasıl dağıldığını anlamaya çalışıyor. Makalenin üzerinde durduğu bir diğer husus da enerji kaynaklarının bölge dışına taşınması. Çünkü Azerbaycan da, Hazar'ın Orta Asya cumhuriyetleri de denizlere kapalı ülkeler. Oysa enerjiye ihtiyaç duyan alıcılar bölge dışında. SSCB dönemindeki hatların hemen hepsi ise Rusya üzerinden geçiyor ve sadece ekonomik değil, siyasi maliyeti de yüksek bir hat Rusya hattı. Ayrıca Batı ve Doğu arasında, bölge enerji kaynaklarını kendi yönüne çekmek için kıyasıya bir yarış da sürüyor. Avrupa ve ABD, kaynakların boru hatlarıyla Batı'ya akmasını temine çalışırken, Çin ve Hindistan, Doğu'ya giden hatlar üzerinde uğraş veriyor. Bu bağlamda, çalışmanın kaçınılmaz olarak üzerinde durduğu konulardan biri de boru hatları oluyor. Son olarak makale, petrol ve gazın siyaset ile ilişkisini ele almaya çalışıyor. Ancak burada iç siyasetten çok uluslar arası ilişkiler boyutu ile konuya bakılıyor.

Makale hazırlanırken, uluslararası ilişkiler çalışmalarından çok daha fazla enerji disiplini kaynaklarından yararlanılmıştır. Verilerin, olabildiğince en yeni kaynaklardan derlenmesine özel bir çaba sarfedilmiştir. Ancak bölgenin yeni yeni tanınıyor olması nedeniyle ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Birçok kaynakta Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri ya 'Doğu Avrupa ve Rusya' başlığı altında yer almaktadır, ya da 'eski SSCB' cumhuriyetleri' olarak. Bu sınıflandırmalar da elbette yeterli olamamaktadır.

Makale, genel bir değerlendirme girişinin ardından tek tek ülkeleri ele alıyor. Bu bağlamda ilk ülke Azerbaycan. Azerbaycan'daki petrol ve doğalgaz kaynakları, potansiyel rakamlar ve diğer veriler ile resmedilmeye çalışılıyor. Karşılaşılan zorluklar ve enerji-siyaset ilişkisine bu kısımda fazlaca girilmiyor. Bu konular daha sonraki bölümlere bırakılıyor. Azerbaycan'ın ardından Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan sırasıyla ele alınıyor. Bu ülkelerden Özbekistan üzerinde nispeten biraz daha geniş duruluyor. Bunun da nedeni Özbekistan'ın özel konumu ve bölge dışı ülkeler ile ilişkileri. Ülkelerin teker teker incelenmesinin ardından çalışma, 'Hazar Havzası'nda Boru Hatları' başlıklı bölümle devam ediyor. Bölge kaynaklarının dışa açılımı hayati önemde olduğu için boru hatlarına özel bir önem veriliyor. Burada Türkiye için şüphesiz ilk ve en önemli hat BTC. Buna paralel olarak geliştirilmeye çalışılan STC doğalgaz boru hattı da önem verilen bir diğer hat. Çalışmada üzerinde durulan diğer hatlar ise Türkmenistan-Afganistan-Pakistan Hattı, Kazakistan-Çin Hattı ve İran hatları.

Bölgenin enerji kaynakları ve boru hatlarının detaylı bir şekilde incelenmesinden sonra yazar, Havza'daki temel sorunları ele alıyor. Bir sonraki bölümde ise enerji-siyaset ilişki üzerinde duruluyor. Sonuç ve Öneriler kısmında ise daha çok Türkiye'nin bölge üzerinde dikkat etmesi gereken hususlar üzerinde duruluyor.

Son olarak, çalışmanın sadece Türk cumhuriyetlerini ele aldığı ve Havza'daki Rusya ve İran kaynaklarını incelemediği hatırlatılmalıdır. Bu iki ülke başka bir makalenin konusu olabilecek genişliktedir.

Genel Değerlendirme

Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinin kanıtlanmış petrol rezervleri, çeşitli hesaplara göre 15-40 milyar varil arasında değişmektedir. Aynı kaynaklar 70-150 milyar varillik ek bir rezervin de yakın bir zamanda ortaya çıkabileceğini savunmaktadırlar. Doğalgazda ise 6.7 ile 9.7 trilyon metre küplük bir rezervden bahsedilmektedir. Yine 8 trilyon metre küplük ek bir rezerv de söz konusu olabilir. Özellikle Kafkasya bölgesi, dünyanın en eski petrol çıkarma alanlarından biri olmasına karşın, söz konusu iki bölgenin oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış olması ve bu bölgelerin büyük bir kısmının petrol ve gaz araştırmaları anlamında bakir kalmış olması

verilerde netliği engellemektedir. Bu nedenle ileride tahminlerin çok ötesinde gaz ve petrol bulunması şaşırtıcı sayılmamalıdır. Rakamlardaki uçurumun bir diğer nedeni de bölgenin siyasi olarak yakın bir zamanda ciddi bir değişimden geçmiş olmasıdır. Bölge cumhuriyetleri, 1991 yılına kadar SSCB'nin egemenliği altındaydı. Yeni kurulan cumhuriyetler, kaynaklarının envanteri ve kullanımı konusunda ciddi bir bocalama devresinden geçmişlerdir.

Yukarıdaki rakamlar dikkate alındığında Kafkasya ve Orta Asya, dünya petrolünün % 1.5-4 kadarına, dünya gaz rezervlerinin ise % 6'sına sahiptir. Bazı kaynaklar, örneğin The Observer, sadece Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın dünya petrolünün % 10'una sahip olduğunu tahmin etmektedir.² Bölgenin henüz oturmamış piyasaları, gaz ve petrol sektörlerinde ciddi bir alternatif olmalarını sağlamaktadır. Ortadoğu ve diğer bilinen bölgelerde rekabet arttıkça alıcı ülkelerin Kafkasya ve Orta Asya'ya olan ilgileri artmaktadır. Ortadoğu petrolünün dolaylı masrafları (savaşlar, savunma giderleri vb.) alternatif arayışlarını hızlandırmaktadır ve Kafkaslar, Hazar Havzası ve Orta Asya bölgeleri alternatifler arasında en dikkat çekici olanlardır.

Şu anki tabloda, iki bölgenin de en önemli sorunu olarak nakliye görülmektedir. Özellikle Orta Asya, denizlere çıkışı olmayan bir bölgedir ve çıkış için çok uzun boru hatları gerekmektedir. Çıkış yolları Rusya, Türkiye, İran, Afganistan-Pakistan, Çin olarak durmaktadır. Her bir çıkış yolu da 1000 km'den fazla boru hattı döşenmesini gerektirmektedir. Üstelik Afganistan-Pakistan yolunda olduğu üzere, hatların geçiş alanları siyasi açıdan son derece riskli bölgelerdir.

Her iki bölge için bir diğer sorun da petrol ve doğalgaz sahalarını işletecek fonlara sahip olmamalarıdır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte bu ülkeler ciddi ekonomik sorunlar, ama çok kısıtlı bütçeler ile karşılaşmışlardır. Eski teknolojiler, mevcut sahaların dahi verimli bir şekilde işletilip, dış pazarlara taşınmasına izin vermemiştir. Yabancı yatırımcıların bölgeye güvenlerinin oluşması ise zaman almıştır. Ayrıca petrol fiyatlarındaki artış da yabancı ilgisini son yıllarda ciddi oranda arttırmıştır. Petrol fiyatlarının bir süre daha nispeten yüksek seviyelerde devam etmesi sayesinde, iki bölgenin de dünya pazarlarına bağlanmasını sağlayacak olan yatırımlara daha kolay sahip olabilecekleri söylenebilir.

Bölge ülkeleri de yabancı yatırımcılar için gerekli ortamı oluşturmaya çalışmışlardır. Bu konuda Azerbaycan ve Kazakistan'ın daha başarılı olduğu ve her

² Alexander Brett, "The Caspian Basin Also Contains A Sea of Oil", *The Observer* (Londra), 11 Aralık 2005.

iki ülkenin de diğerleri ile kıyaslandığında bunun karşılığını almaya başladığı söylenebilir.³

Bölgede, Azerbaycan ve Kazakistan'ın petrol, Türkmenistan'ın ise özellikle doğalgaz alanında ciddi birer üretici ve ihracatçı olmaları beklenmektedir. 2010 ve 2020 projeksiyonları her üç ülkede de ihracatın üç misline kadar artacağını göstermektedir.

Ortadoğu ülkeleri kadar olmasa da, şu anda dahi petrol ve gazın Kafkasya ve Orta Asya ekonomilerindeki payı oldukça yüksektir. 1995 verilerine göre Azerbaycan'ın GSMH'sının % 14.6'sı, Kazakistan'ın % 10.1'i, Türkmenistan'ın % 10.2'si, Özbekistan'ın ise % 11.1'i enerji sektöründen geliyordu. Bu da göstermektedir ki projeler devreye girdikçe ve bölge enerjileri dış pazarlara satıldıkça bölge ekonomileri ciddi bir canlanma yaşayacaktır. Bölge ekonomileri açısından sevindirici olan, her iki bölgede de alternatif sektörlerinde kaydadeğer bir güçte olmasıdır.

Azerbaycan

Kafkasya modern anlamda dünyanın ilk petrol üretim alanlarından biridir. Daha Ortadoğu petroleri dahi keşfedilmeden, Azerbaycan önemli bir petrol üretim merkeziydi. 1940 yılına kadar Azerbaycan tek başına, Sovyetler Birliği petrol üretiminin % 70'ini gerçekleştiriyordu. Bu dönemde üretim daha fazla da olabilirdi. Ancak rezervlerin bazı bölgelerde daha yeni teknolojiler istemesi ve bu teknolojinin SSCB'de olmaması bir çok üretim noktasının işletilmesini engellemiştir.

Azerbaycan'ın petrol üretimi daha çok Bakü açıklarında, başkent'in güney kıyılarında ve açıklarında bulunmaktadır. EIA verilerine göre ülkenin kanıtlanmış petrol rezervleri 7-40 milyar varil arasında değişmektedir. Şu anki hükümet ve yerel kaynakların tahmini 7-13 milyar varil arasındadır. SOCAR (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi) ise rezervleri 17.5 milyar varil olarak hesaplamaktadır. Ayrıca 32 milyar varillik ek bir üretimin de bazı potansiyel bölgelerde bulunabileceği düşünülmektedir. En iyimser tahminlerin gerçekleşmesi halinde, Azerbaycan'ın 72 milyar varillik bir petrol rezervine sahip olması beklenmektedir ki böyle bir durumda Azerbaycan, birçok petrol zengini Ortadoğu ülkesine yaklaşacaktır. Kötümser tahminlerde dahi ülkenin petrol rezervleri kayda değer bir alternatif üretim sahası oluşturmaktadır. 2004 yılı verilerine göre Azerbaycan'ın günlük petrol üretimi 319 milyon varili aşmıştır. Bu rakamın 2010 yılında 4 mislinden fazla büyüyeceği sanılmaktadır. 1995 yılından bugüne tüketim

³ *Caspian Oil and Gas, The Supply Potential of Central Asia and Transcaucasia*, (Paris: International Energy Agency), s. 35.

ile üretim arasındaki fark büyümekte ve Azerbaycan'ın net ihracatçı rolü daha fazla dikkat çekmektedir.

Azerbaycan'ın Sovyet döneminden kalma kuyularında üretim azalırken, yeni yatırımlarda üretim artışı gözlenmektedir. SOCAR'ın üretiminin yarısından fazlası, kıyılarından açıkta bulunan Güneşli sahasında gerçekleşmektedir. Burası, Abşeron Yarımadası'ndan 60 mil kadar açıktır. Sovyet döneminden kalma bu sahada üretim teknolojinin yenilenmemesi nedeniyle gerilemektedir. Buna benzer 40 ayrı eski saha daha bulunmaktadır. Buralarda daha derine inilmesi, yeni teknolojilerin kullanılması veya yeni kuyuların açılması gerekmektedir. Verimsiz kuyularda üretim yapmak, her geçen gün daha az ekonomik bir hal alabilir. Bazı kuyularda üretimin varil başına 15-17 dolara kadar çıkması beklenmektedir ki bu, Ortadoğu'daki bazı kuyuların maliyetlerin 10 mislinden fazladır.

Petrol sahalarına gelen yabancı yatırımlar üretimde ciddi bir hareketlenme sağlamıştır. Bağımsız olduktan sonra Azerbaycan, 20 farklı saha için 30'dan fazla şirket ile anlaşma imzalamıştır. Üretim artışında Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi'nin (AUIŞ – AIOC) özel bir yeri vardır. AUIŞ'deki partnerler şu şirketlerden oluşmaktadır: BP, Unocal, SOCAR, Inpex, StatOil, ExxonMobil, TPAO, Deven Energy, Itochu, Delta/Hess. AUIŞ Güneşli, Azeri ve Chirag (ACG) bölgelerini işletmektedir. BP verilerine göre bu sahada 5.4 milyar varillik bir rezerv bulunmaktadır. SOCAR ise rezervin 5.4-6.9 milyar varil arasında olduğunu tahmin etmiştir.⁴ Yakın gelecekte de üretim artışının ve üretimin önemli bir miktarının bu sahalardan gelmesi beklenmektedir.

Azerbaycan'ın Türkiye sınırındaki Nahçıvan bölgesinde de petrol arama hakkı verilmiştir, ancak şu ana kadar bir sonuç alınamamıştır. Amerikan ExxonMobil şirketi, 1997'de bölgede arama hakkını almış, 80 milyon dolarlık bir harcamayla kuyu açmıştır. Ancak daha sonra gelen açıklamada sahanın ticari olmadığı açıklanmıştır. SOCAR, ikinci sondajın yapılmasını da istemişse de şirket buna yanaşmamıştır. Azerbaycan kaynaklarına göre anlaşmadan vazgeçmesi nedeniyle şirketten 30 milyon dolar tazminat talep edilmiştir.⁵ Nahçıvan gibi birçok örnekte başarı sağlanamamış ve anlaşma imzalanmasına karşın bazı sahalarda yatırım sağlanamamıştır.

Doğalgaz alanında ise Azerbaycan'ın kanıtlanmış gaz rezervleri 30 trilyon fc'yi (feet küp) bulmaktadır. Olası diğer sahalardan hesaplanan yaklaşık 35 trilyon fc de eklendiğinde 65 trilyon fc'lik bir rezervin mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

⁴ *Azerbaijan Country Analysis Brief*, EIA, eia.doe.gov, Haziran 2005.

⁵ *AzerTag*, 27 Haziran 2005.

Ülke ekonomisinin nispeten küçük büyüklüğü dikkate alındığında, petrol gelirleri ekonomide ciddi bir itici güç olmaya başlamıştır. Son yıllarda petrolün yurt içi milli hâsılaya etkisi yıllık 800 milyon doları aşmıştır. 2004'de gelirden % 10 civarında bir artış yaşanırken, ülkeye yabancı yatırımlardaki artış % 30'a ulaşmıştır. Yabancı yatırımların % 97'si enerji alanında gerçekleşmiştir. Nüfusunun % 45'i (IMF verileri) hala yoksulluk sınırının altında olan bir ülke için bu yatırımlar hayati bir öneme sahiptir.

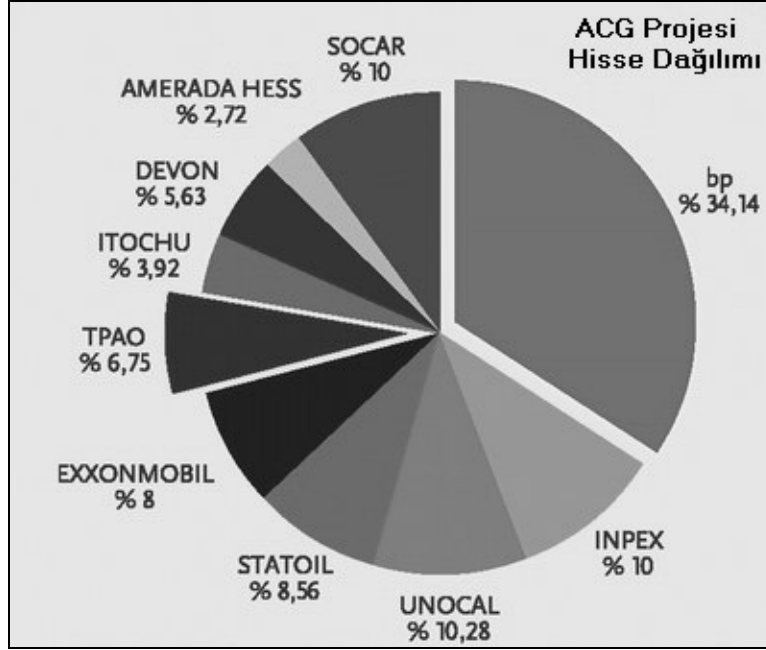
Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) hattının açılmasının ardından, ekonominin de 2008'e kadar iki katı bir büyüklüğe ulaşması beklenmektedir. Ancak bu rakamlar daha olumlu yönde revize edilebilir niteliktedir.

Petrol ürünleri, Azerbaycan ihracatının % 86'sını oluşturmaktadır. Bütçe gelirlerinin ise % 50 kadarı petrol ürünlerinden gelmektedir. 2005 tahminlerine göre bütçe gelirlerinde petrol gelirindeki artışın % 65'e kadar ulaşacağı anlaşılmaktadır. 2006-2009 yıllarında ise gelirlerdeki artışın % 128 civarında olması beklenmektedir.

Petrol gelirlerindeki artış, bir yönden fakirliğin önlenmesi ve kalkınma için olumlu bulunurken, diğer taraftan ülkenin petrole olan bağımlılığının artışı önemli bir soruna da yol açabilir. Bu nedenle bir önceki başkan Haydar Aliyev, 1999 yılında petrol gelirlerinin toplanacağı Devlet Petrol Fonu oluşturmuştu. Burada toplanacak gelirler fakirlikle mücadele, eğitim ve diğer sosyal ve kalkınma alanlarında harcanacaktı. 2004 yılı itibarıyla bu fonda toplanan miktar, bir önceki yıla göre 160 milyon dolarlık bir artışla 981 milyon dolara ulaştı.

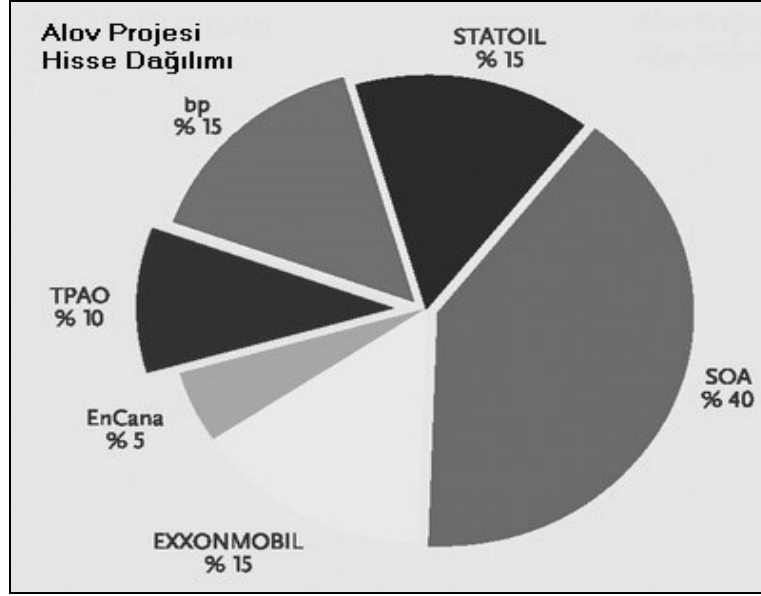
Azerbaycan petrollerinde en önemli şirket SOCAR: 1992 yılında iki Azerbaycan petrol şirketinin birleşmesiyle kuruldu. 70.000 kişiye istihdam sağlıyor ve hızla Azerbaycan'ın en önemli (tekel değilse) ticari kurumu haline geliyor. Denebilir ki SOCAR Azerbaycan'ın ARAMCO'su haline geliyor.

Azerbaycan petrollerinin ve gazının işletilmesi ve nakledilmesinde Türkiye'nin özel bir rolü vardır. Ayrıca Türkiye Petrolleri (TPAO), Azerbaycan'da 3 adet arama, geliştirme ve üretim projesine ortaktır. Bunların ilki, Azeri-Çıralı-Güneşli (AÇG) Projesi'dir. Burada TPAO'nun % 6.75'lik bir hissesi bulunmaktadır. Başlangıçta bu oran % 1.75 iken, daha sonra SOCAR hissesinden % 5 daha alınmıştır. Bu projede Amerikalı şirketlerin payı ise % 26.6295'i bulmaktadır.

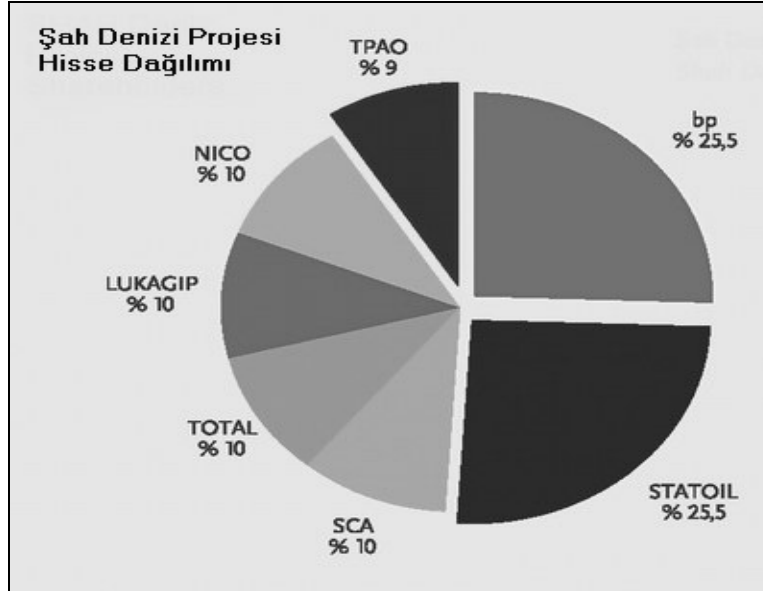
Kaynak: TPAO, 2005

Alov Projesi'nde (Araz-Alov-Şark) TPAO'nun payı % 10'dur. Bu projede Amerikan Exxon-Mobil şirketinin payı % 15'dir. Bu projedeki en önemli sorun olarak Azerbaycan ve İran arasında Hazar Denizi ile ilgili çıkan ihtilaf görülmektedir. Bu nedenle, ruhsat alanında devam eden deniz tabanı etüdü çalışmalarına 20-23 Temmuz 2001'de ara verilmek zorunda kalınmıştır. İlk arama kuyusunun 2006'da açılması beklenmektedir.

Kaynak: TPAO, 2005

Şah Denizi Projesi'nde ise TPAO'nun payı % 9'dur. Şah Denizi'ndeki en büyük hisseler % 25.5 ile BP ve Statoil'e aittir. Fransız petrol devi Total'in payı ise % 10'dur.

Kaynak: TPAO, 2005

Kazakistan

Kazakistan'ın petrol rezervleri 9-29 milyar varil arasında tahmin edilmektedir.⁶ Bazı Hükümet belgelerinde rezervler 35 milyar varil olarak geçmektedir. Henüz keşfedilmemiş sahalar için yapılan tahminler de eklendiğinde, Kazakistan'ın 121 milyar varillik bir rezerve ulaşabileceği tahmin edilmektedir. İran'ın petrol rezervlerinin 125 milyar varil civarında olduğu hatırlanacak olur ise bu durumda Kazakistan, dünyanın en önemli petrol üreticilerinden biri olabilir. Ancak bu rakamların sadece tahmin olduğu ve asla gerçekleşmeyebileceği de unutulmamalıdır.

1991'den bu yana Nazarbayev'in politikası, Kazakistan'ı dünyanın en önemli petrol ihracatçıları arasına sokmaktır. Bunun için yatırım açığı, özellikle Batılı şirketler ile kapatılmaya çalışılmaktadır. Şu an günlük 1,3 milyon varillik⁷ petrol üreten Kazakistan, bu rakamın önümüzdeki 10 yılda 2-3 milyon varili aşmasını istenmektedir. Batılı şirketlerin yanında Çinli şirketler de Kazakistan ile yakından ilgilenmişlerdir ve Çin'e giden petrol boru hattı örneğinde görüldüğü üzere Çinliler de bu 'bakır pazar'a girmişlerdir.⁸

1994'den bu yana 3.000'den fazla yabancı şirket, Kazakistan pazarına girmiş ve 8 milyar dolardan fazla yatırım gerçekleştirmiştir. Nazarbayev, önümüzdeki 15 yılda Kazakistan'a 80 milyar dolarlık bir yatırım beklediklerini açıklamıştır. Kazakistan'a şu ana kadar en büyük yatırım ABD'den gelmiştir. 2004 yılında ABD'nin Kazakistan yatırımları 3.1 milyar dolar olmuştur. Bu ülkeyi 1.8 milyar dolarla Hollanda ve 924 milyon dolarla İngiltere izlemiştir.

Hazine'nin verilerine göre 2004 yılı itibarıyla Türkiye'den Kazakistan'a 435 milyon dolarlık sermaye ihraç edilmiştir. Ülke içinden ve diğer ülkelere gelen sermaye de dikkate alındığında, Kazakistan'daki Türk sermayesinin 1 milyar doları aşığı tahmin edilmektedir. Bazı kaynaklarda Türk sermayesi 1.5 milyar dolar olarak geçmektedir.

Batılı şirketler, Kazakistan'da daha çok petrol, gaz, elektrik ve madencilik alanlarında yatırım yapmaktadırlar. Türk işadamları ise ilk yıllarda daha çok müteahhitlik işlerine yöneliyorlardı. Şimdi ise inşaat ve tekstile ek olarak hizmet sektörleri daha fazla ağırlık kazanıyor. Türk firmalarının şu ana kadar

⁶ *Caspian Oil and Gas, The Supply Potential of Central Asia and Transcaucasia*, (Paris: International Energy Agency), s. 35.

⁷ "America's Soft Power in Kazakhstan", *Daily Record*, 10 Aralık 2005.

⁸ Ian MacWilliam, "Kazakh-China Oil Pipeline Opens", *BBC News*, 15 Aralık 2005.

gerçekleştirdiği müteahhitlik hizmetleri 3.2 milyar doları aşmıştır. Kazakistan'daki en büyük özel Türk girişimcisi OKAN Holding'dir. Holding'in Kazakistan'daki en önemli yatırımları 5 yıldızlı bir otel ve ülkenin paketlenmiş makarna ihtiyacının % 85'ini karşılayan fabrikadır. Telekomünikasyonda ise ülkenin 2 GSM operatörü (KCell ve KMobile) TÜRKCELL ve Rumeli Holding ortaklığında işletilmektedir.

Kazakistan'da petrol sahasında ise Türkiye'den TPAO bulunmaktadır. Bu şirketin Kazakistan'daki petrol ve doğal gaz arama, geliştirme ve üretim faaliyetleri, iştiraki olan Kazaktürkmunay (KTM Ltd.) tarafından yürütülmektedir. Batı Kazakistan'daki Aktau bölgesinde 2003 yılı itibarıyla günde 3.800 varil ve Aktübinsk bölgesinde de günde 5.300 varillik üretimi bulunmaktadır. TPAO, 1994-1999 yılları arasında Kazakistan'da 272.9 milyon dolarlık yatırım yapmıştır.

Kazakistan da diğer Hazar Havzası ülkeleri gibi enerji kaynaklarını dış pazarlara taşımada zorluklarla karşı karşıyadır. Sovyet döneminden kalma boru hatları, Rusya'ya ve diğer Orta Asya cumhuriyetlerine ulaşmaktadır. Ancak bunlar kapasite ve teknoloji olarak sınırlıdır. Ayrıca Rusya, şu ana kadar petrol ve gaz üzerindeki lojistik üstünlüğünü sonuna kadar istismar edeceğinin işaretlerini vermiştir. Bu nedenle, sadece Rusya üzerinden Avrupa'ya çıkmak güvenli bulunmamıştır. Ancak şu ana kadar sadece Rusya üzerinden iki hatla dışarıya açılmak mümkün olabilmektedir.

Rusya'ya ek olarak en makul seçenek olarak Hazar üzerinden Azerbaycan'dan başlayan BTC ve SCP'ye katılmak kalmaktadır. Kazakistan'ın üzerinde durduğu diğer bir hat da Çin bağlantısıdır. Hatlar konusu, aşağıda detaylı bir şekilde ele alındığından burada daha fazla detaya girilmeyecektir.

Kazakistan, mevcut doğal kaynaklarını ulusal imkânları ile işletebilecek bir durumda değildir. Bu nedenle Nazarbayev yabancı yatırımcıları teşvik etmektedir. Bu anlamda ülke, ciddi yasal değişikliklere gitmiştir ve uluslararası kuruluşların takdirini toplamıştır. Kazakistan yabancı yatırımcıları çekerken, bir denge de oluşturmaya çalışmaktadır. Rusya'yı diğer güçlerle dengelemek istemektedir. Batılı şirketler özellikle Kazakistan'a davet edilmektedir. Batılı şirketler, üstün teknolojileri ve sermaye güçleri ile birçok alanda faaliyet göstermektedir. Ancak Çin ve Hindistan da farklı avantajlarıyla ön plana çıkmaktadırlar. Çin ile Kazakistan arasındaki ticaret 1,5 milyar doları aşmıştır. Boru hattı projeleri Çin'i Kazakistan'da kalıcı hale getirmiştir. Üstelik Çin, Kazakistan'a verdiği önemi her geçen gün arttırmaktadır. Hindistan ise daha mütevazı bir düzeyde olmakla birlikte Kazakistan'la ilgilenmektedir. Bir geç kalmışlık söz konusudur. Yine de Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Şubat 2002 Yeni Delhi ziyareti esnasında Hint petrol devi ONGC'yi Karazhanbas petrol sahası ve Amangeldy doğalgaz

sahası için yapılan ihaleye katılmaya davet etmiştir. Kazakistan ayrıca Türkmenistan-İran-Hindistan hattının oluşturulmasına da sıcak baktığını belirtmiştir.⁹ Ancak bu fikirler uygulama şansını henüz bulamamıştır. Hindistan ve Kazakistan arasında şu ana kadar gerçekleştirilebilmiş en önemli ekonomik yatırım, Hint demir-çelik firması Ispat Karmet'in Karagandi bölgesinde yaptığı alımdır. Şirket halen 53.000 kişilik bir istihdam sağlamaktadır.

Kazakistan, petrol ve doğalgaz dışında ciddi bir atılım yapmasının oldukça güç olacağını farkındadır. Ayrıca 1991'deki bağımsızlığın tek başına bir anlam ifade etmediğini, Rusya'ya bağımlı bir ekonomi ile bağımsız kalmanın zor olduğunu da tespit etmiştir. Nüfusun yarıdan fazlası Rus ve diğer azınlıklardan oluşmaktadır. Kazak ulusal bilincinin henüz istenen düzeyde olmadığı da ortadadır. Laik ve demokratik bir model geliştirmeye çalışan Kazakistan'ın bu konuda daha çok Türkiye'yi örnek aldığı söylenebilir. Bu çerçevede Nazarbayev, kısa süre içinde doğal kaynakların devreye sokularak Kazakistan'ın ekonomik anlamda güçlendirilmesini, Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılmasını hedeflemektedir. Her geçen gün düzelen Kazak ekonomisi, toplumsal ve siyasi gerginliklerin azalmasına da yardımcı olmaktadır. Ekonomik ilişkilerdeki çeşitlenme Kazakistan'a siyasi alanda dostlar da kazandırmaktadır. Şu anda Kazakistan Orta Asya'da istikrar kaynağı olarak görülmektedir. Çin, Hindistan, Japonya, ABD ve Rusya, tüm ülkeler Kazakistan'ın öneminde hem fikirdir. Batılı şirketlerin bölgedeki yatırımları Kazakistan'ın bağımsızlığı ve istikrarı için önemli bir güvencedir. Özellikle Çin'in Batılı şirketleri ve Rusya'yı dengelemesi de bir şans olmuştur. Kazakistan petrol ve doğalgazının doğuya yönelişi, Türkiye üzerinden geçen hatlara yönelmeyeceği yönünde endişelere yol açmaktadır. Kazak gazı ve petrolü, bu kadar çok hattı (Çin, BTC ve Rusya ve hatta Hindistan) besleyemez iddiası sıkça dile getirilmektedir. Türkiye açısından Kazak petrollerinin ve doğalgazının da BTC'ye ve SCP'ye bağlanması önemliyse de, Kazakistan'ın pazarlarının çeşitlenmesi ve ekonomik açıdan güçlenmesi de önemlidir.

Kazakistan ekonomik kazanımlarını siyasi ve askeri yatırımlara da döndürmeye çalışmaktadır. Hazar Denizi'nde bir Kazak filosunun kurulması bunlar arasındadır. Rusya şiddetle karşı çıkarsa da Çin ve Hindistan gibi ülkeler, bu konuda Kazakistan'a destek vermektedir. Ayrıca ABD de kendi çıkarları çerçevesinde Kazakistan'ın Hazar'da güçlenmesine sıcak bakmaktadır. Kazakistan siyasi bağımsızlık ve güç dengesi için NATO kartını dahi oynamaya hazır görünmektedir. Rusya ve Çin ile çok sıkı işbirliği görüntüsü veren Kazakistan'ın, aslında denge peşinde olduğunu gösteren en önemli göstergelerden biri de NATO meselesi. Kazak Dışişleri Bakanı

⁹ *Kazakhstanskaya Pravda*, 4 Temmuz 2002.

Kasımjomart Tokayev, NATO ile her türlü işbirliğine ve daha sıkı ilişkiye hazır olduklarını açıkladı.¹⁰ Bu tür açıklamaların, Özbekistan ile ABD ve NATO arasındaki gerilimden hemen sonra gelmesi dikkat çekiyor. Bazı uzmanlar Kazakistan'ın, Özbekistan'dan boşalan yere talip olduğunu öne sürüyorlar. Kazakistan'ın güvenlik alanında teröre karşı arttırdığı vurgu da Batı'da işbirliği arayışı ile uyumlu bulunuyor.

ABD ve Kazakistan

ABD açısından bakıldığında Kazakistan, Rusya ve Çin'e komşu büyük bir ülkedir. Ülkenin doğal kaynakları, ihtiyacının oldukça üzerindedir ve bu da onu bölgesel bir güç yapabilecek niteliktedir. Kazakistan aynı zamanda bir Hazar devleti olarak bu bölgedeki dengeler açısından da oldukça önemlidir. Ayrıca Amerika'nın Büyük Ortadoğu Projesi anlayışı çerçevesinde de Kazakistan hayati bir rol üstelenebilir. Seküler ve çok uluslu yapısı ile Kazakistan, hemen olmasa bile orta vadede kabul edilebilir ölçüde demokratik ve Batı yanlısı bir ülkeye dönüşebilir. İslamcılık ve teröre şiddetle karşı çıkan Kazakistan'ın bu duruşu da ABD tarafından kabul görmektedir. Kısacası Kazakistan, ABD için son derece uygun bir partnerdir. Nitekim daha kuruluşundan itibaren ABD, Kazakistan'ı Rusya karşısında bağımsız politikalar izleyebilmesi için cesaretlendirmiştir. Enerji hatları konusunda, Rusya'nın vanaları kapatması halinde destek vereceği vaadinde bulunmuştur. ABD'nin Kazakistan'a destekleri mali yardımlar sahasında da olmuştur. 1992-1999 yılları arasında 325 milyon dolar ticari finansman ve sigortacılık yardımı yapılmış, Özgürlükleri destek yasası çerçevesinde ise 541 milyon dolarlık bir yardım gelmiştir. Dünya Bankası'ndan Kazakistan'a 1 milyar 679 milyon dolarlık kredi açılmış, Amerikan IBRD ve IDA çerçevesinde desteklerde bulunulmuştur.¹¹ ABD, Kırgızistan ve Özbekistan askerlerine olduğu gibi Kazakistan askerlerine de 1999'da CENTCOM merkezinde ders vermiştir. Eylül 2003'de iki ülke arasında 5 yıllık askeri işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Aralık 2004'de iki ülke, biyolojik terör tehdidine karşı bir anlaşmaya varmışlardır. 35 milyon dolarlık anlaşma çerçevesinde ABD, Kazakistan'a biyolojik terör tehdidi konusunda eğitim ve diğer katkılarda bulunacaktır. Ağustos 2005'de de Kazakistan Dışişleri Bakanı Tokayev, ülkesinin ABD'nin Orta Asya'daki askeri operasyonlara verdiği desteği açıkça ilan

¹⁰ Roger McDermott, "Kazakhstan Plays the NATO Card", *Eurasia Daily Monitor*, Cilt:2, Sayı:231, 13 Aralık 2005.

¹¹ Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımlar"; *Stradigma*, Kasım 2003, Sayı:10.

etti.¹² Kazakistan, bölgedeki operasyonlar için ABD uçaklarına geçiş ve acil iniş hakkı da tanıyor. Son dönemde de ABD-Kazak ikili ziyaretlerinde önemli bir artış vardır. Son olarak, 3 Kasım 2005’de Amerikan CENTCOM Komutanı John Abizzaid’in Almatı ziyareti dikkat çekicidir.

ABD’nin Kazakistan’a ve genel olarak Hazar Havzası’na bakışında enerji kaynaklarının da özel bir önemi vardır. Rakamlardaki uçuruma rağmen Hazar Bölgesi’nin ikinci bir Ortadoğu olması da muhtemeldir. Kazakistan’ın yakın bir zamanda en önemli petrol üreticilerinden biri olacağı tahmin edilmektedir. Bu ortamda bölge, dünya petrol ve gaz fiyatının oluşmasında önemli bir yer haline gelecektir. Sadece ABD yatırımları ve ABD’ye petrol ve gaz satışı anlamında değil, ABD’nin rakiplerine sağlayacağı gaz ve petrol açısından da bölge hayati bir önem taşımaktadır.¹³

¹² David R. Sands, “Kazakhstan Backs U.S. Operations in Central Asia”, *The Washington Times*, 24 Ağustos 2005.

¹³ “Oil-rich Kazakhstan Could Ease U.S. Pain”, *San Jose Mercury News*, 4 April 2000, (<http://www.oilcrisis.com/caspian/kazakhstan>)

Türkmenistan

Türkmen Petrolleri

Türkmenistan'ın 565 milyon varil petrol rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Bazı kaynaklar bunu 1.7 milyar varile kadar çıkarmaktadır. Petrol yatakları daha çok ülkenin Güney Hazar bölgelerinde toplanmıştır. Petrol üretimi, bağımsız olunan 1991'de 110.000 varil iken 2004'de 260.000 varile yükselmiştir. Bunun 170.000 varil kadarı ih-raç edilmiştir. 2020'ye kadar üretimin 2 milyon varile yükseltilmesi hedeflenmektedir.

Türkmen hükümeti petrol ve gaz üretimini olabildiğince arttırmaya çalışmaktadır. Çünkü kalkınmanın ve daha bağımsız ve güçlü bir Türkmenistan'ın buradan geçtiği düşünülmektedir. Ancak sermaye ve yabancı yatırım eksikliği bu konuda sınırlayıcı olmaktadır. Ülkede petrol ve gaz alanındaki yabancı yatırımlar, ortak girişim (joint venture) ve üretim paylaşımı anlaşmaları (PSA) şeklinde olabilmektedir.

Türkmen petrollerindeki en önemli sorun, siyasi belirsizlikler ve sıkı devlet kontrolüdür. Bu da uzun vadeli yatırımları güçleştirmektedir. Ayrıca devlet kontrolünde aşırıya kaçılması işletme sorunlarına yol açmaktadır. İşletme sorununu Devlet Başkanı Türkmenbaşı dahi kabul etmiştir.¹⁴ Buna rağmen Türkmenbaşı, enerji sektöründeki verimsizliği gidermek için daha fazla merkeziyetçiliğe yönelmiş ve tüm enerji sektörü Meclis'in bir kararıyla başkana bağlanmıştır.

Bir diğer sorun ise Hazar'da Azerbaycan ve İran ile çözülememiş paylaşım problemleridir. Bu da bazı bölgelerin geliştirilebilmesine imkân vermemektedir.

Türkmen Doğalgazı

Türkmenistan gaz rezervleri daha çok ülkenin doğusunda yer almaktadır. Amu derya havzasındaki Dauletabad-Donmez sahası ve güneydeki Murgab nehri havzasındaki Yaşlar sahası gaz açısından zengindir. Kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin 71 Tcf olduğu söylenmektedir. Bazı tahminler bu rakamı çok daha yukarıya çıkarmaktadır. Özellikle Türkmen yetkililer tahminleri oldukça düşük bulmakta ve sadece Dauletabad sahasında 60 Tcf'lik bir rezerv olduğunu söylemektedirler. Diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi Türkmenistan'ın doğal kaynaklarının da ne kadar olduğunu yeterli araştırmalar yapılmadan kesin olarak tahmin edebilmek zordur. Ancak bu haliyle dahi Türkmenistan'ın yeryüzünde en büyük 15 doğalgaz rezervi arasına girdiği görülmektedir. Eğer Türkmen resmi

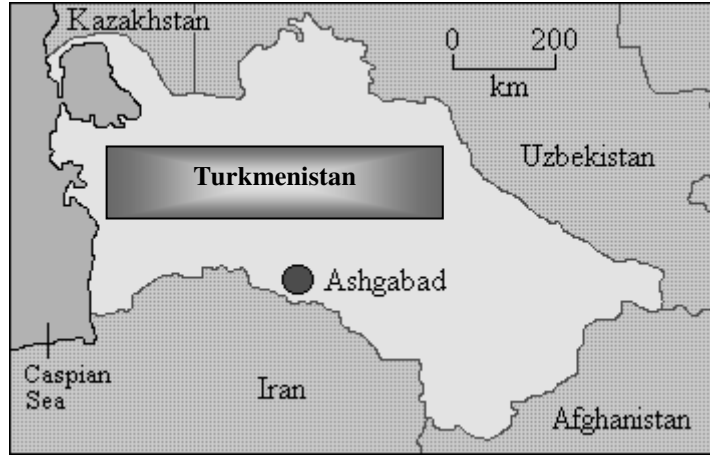
¹⁴ "Saparmurad Niyazov Discusses Issues of Further Development of Oil and Gas Sector of Turkmenistan", *Turkmenistan.Ru*, 1 Aralık 2005.

rakamları doğru ise bu durumda Türkmenistan dünyanın en büyük 4. doğalgaz rezervlerine sahip demektir. Bazı ABD ve İngiltere kaynakları bunun mümkün olabileceğini, çünkü TAP hattının tüm gazının sadece Dauletabad sahasından geleceğini söylemektedirler.

Ülke, doğalgazı Avrupa pazarlarına ihraç edebilmek için Gazprom'un mevcut hatlarına güvenmek zorunda kalmıştır. Bu hatlar ise teknoloji ve kapasite anlamında yenilenmeye muhtaçtır. Ayrıca hatlar Kazakistan-Rusya yolunu izlemektedir. Sovyetler'den kalma sistem, Türkmenistan'ı gaz satışında Rusya'ya ciddi anlamda bağımlı hale getirmektedir. Türkmenistan sattığı gazda fiyat belirlemesine gitmekte dahi zorlanmaktadır.

Uzun vadede Türkmenistan gazını Türkiye'ye ve onun da üzerinden Avrupa pazarlarına satmak istemektedir. Burada ise İran ve Hazar alternatifleri ortaya çıkmaktadır. Hazar'da BTC koridoru üzerinden Azerbaycan ve Kazak gazı ile Türkmen gazının da taşınması önerilmektedir.

Türkmen gazı için bir diğer rota da Afganistan'ı izleyerek Pakistan'a ulaşmaktır. Yeterli gazın olması halinde Hindistan da proje ile ilgilenmektedir. Türkmenistan-Pakistan hattı TAP olarak anılmaktadır.¹⁵

¹⁵ Lütfen aşağıda yer alan 'Hatlar' kısmına da bakınız.

Özbekistan

Petrol

Özbekistan'ın 600 milyon-1.5 milyar varillik bir kanıtlanmış petrol rezervi bulunmaktadır. Fakat bu rakamların kısa sürede daha da yükseleceği düşünülmektedir. 190 adet petrol ve gaz sahası vardır (2004). Bunların % 60'ı Buhara-Kiva bölgesindedir ve Özbekistan petrol üretiminin % 70'i buradan gelir. İkinci en büyük petrol sahası Fergana Vadisi'dir. Ülke üretiminin % 20'si kadarını karşılar. Ülkenin güneybatısındaki Kokdumalak, Şurtan, Olan, Urgin ve Güney Tandırcı da geliştirilen sahalardan biridir. Üstyurt ve Aral Gölü bölgelerinde de petrol arama çalışmaları sürmektedir.

Özbekistan, 1990'da net petrol ithalatçısı iken 2000'lerde bu durum değişmiştir. Ancak hala petrol üretimi istenen düzeyde değildir ve artan iç tüketim üretim tarafından dahi zor karşılanmaktadır.

Özbek Hükümeti daha çok petrol üretimi paylaşımı anlaşmaları (PSA) önermektedir. Bu da sahaların % 80'ini ve yaklaşık 1.2 milyar varillik bir rezervi kapsamaktadır.

Son olarak Rus Lukoil ile Aral Gölü çevresinde araştırma yapılması için anlaşmaya varılmıştır. Ancak bazı Batılı kaynaklar bu anlaşmanın siyasi olduğunu ve Özbekistan'ı Rusya'ya bağlamayı amaçladığını, yoksa ciddi bir ticari değerinin olmadığını savunmaktadırlar.¹⁶ Özbekistan, yine Aral Gölü'nün yatağında arama yapmak üzere Çinli, Rus, Malezyalı ve Güney Koreli şirketlerden oluşan bir konsorsiyumla da anlaşma imzalamıştır. Özbek kaynaklara göre Aral Gölü'nün altında bir petrol denizi bulunmaktadır.¹⁷ Göl Kazakistan ve Özbekistan arasındadır.

Baker Hughes ile Kuzey Urtabulak sahasının geliştirilmesi için anlaşma yapılmıştır. 8 milyon dolarlık anlaşmadan beklenen, üretimin 6.000 varile çıkarılmasıdır. Ayrıca Adamtaş, Güney Kemaçi ve Umid sahalalarının geliştirilmesi işi de aynı şirkete verilmiştir. Böylece yatırım tutarı 120 milyon doları bulacaktır.

2001'de İngiliz Trinity'nin UzPEC şirketine Güneybatı Gissar ve Orta Üstyurt'da petrol ve gaz arama ve işleme lisansı verilmiştir.

Çin de bölge ile yakından ilgilenmektedir. Kazak petrol boru hattının dışında Özbekistan'ın siyasi-stratejik önemi, Çin'i bölgenin doğal aktörü haline getirmiştir. Son olarak Sinopec ve Uzbekneftegaz arasında varılan anlaşma sonucunda Çinli

¹⁶ Ian MacWilliam, "Uzbekistan Facing Oil Crisis", *BBC News*, 10 Kasım 2005.

¹⁷ "A Sea of Oil Under the Aral Sea?", *Forbes.com*, 11 Eylül 2005.

uzmanların Andican ve Namang bölgelerini petrol ve gaz açısından incelemelerine karar verilmiştir.¹⁸

Uzbekneftegaz yetkilileri, 2006 yılında Özbekistan'a yabancı yatırımlarda ciddi bir artış olacağını, sadece Mart 2006'da yabancı girişimciler ile 280 milyon dolarlık bir anlaşma sağlanacağını açıklamışlardır. Aynı açıklamada Rus Gazprom ile 1 milyar doları aşan bir anlaşmaya varılacağı da iddia edilmiştir.¹⁹

Uzbekneftegaz ülkede petrol ve doğalgaz alanında tekel konumundadır. Şirketin tamamı devlete aittir. 1998'de 9 ayrı şirket birleştirilerek kurulmuştur. Şirkete devletin bu tarihten sonra yaptığı harcama 1 milyar doları aşmıştır. Ancak yabancı şirketler bu konuda oldukça isteksizdir. Bunun en önemli nedeni de sıkı devlet kontrolünün devam ediyor olmasıdır. Hükümet şirketin hisselerini satmak, özelleştirmek vb. yolları denemişse de bu çabalar hem çok zayıf kalmış, hem de geri adımlar ile bu konuda kaydadeğer bir istikrar sağlanamamıştır.

Özbekistan'da 3 rafineri bulunmaktadır. Toplam kapasiteleri 200.000 varil/gün'dür. Fergana ve Altı-Arik'deki rafineriler daha eskidir. En yeni rafineri Buhara'dakidir. 2000 yılında Özbekistan'daki rafineriler kapasitenin altında çalışıyordu. Rafine edilen ürünler kamyon ve trenlerle taşınmaktadır. Rafinerilerin yenilenmesi için yabancı şirketler ile görüşmeler ve anlaşmalar sağlanmışsa da gelişme istenen düzeyde değildir. Japon Mitsui firması, 2001'de Fergana rafinerisini 200 milyon dolarlık bir çalışma ile yenilemiştir.

Özbekistan'da temel sorun siyasidir. Yönetimin korkuları ve değişken tutumu yabancı yatırımların önündeki en büyük engeldir. Devlet, ülkede hemen her alandaki tekel konumundan vazgeçmemektedir. Eski teknoloji ve kötü işletme teknikleri verimi düşürmektedir. Her yıl Özbekistan'da petrol üretiminin % 20 civarında düştüğü tahmin edilmektedir.²⁰ Yetişmiş işgücü, çalışmak için Kazakistan ve Rusya'ya gitmektedir. Yatırım yapılmayıp, kaynaklar da kötü işletilince Özbekistan 2005 yılında petrol sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Petrol fiyatlarındaki artış ve ülkenin döviz rezervlerinin düşük olması nedeniyle hükümet ithalata sıcak bakmamaktadır.

Özbekistan hükümeti, petrol ve gaz üretiminin arttırılmasına en öncelikli konu olarak bakmaktadır. Bu iki alanda sağlanacak yeterlilik Özbekistan'ı güçlendirecek en önemli yol olarak görülmektedir. Ancak dünya şartlarını doğru okuyamayan ve katı devletçilikten vazgeçemeyen Özbekistan belkide çok zengin petrol ve gaz yatakları üzerinde fakirlik yaşamaktadır. Devlet sermayesi ve yetenekleri ile enerji

¹⁸ "Chinese Specialists to Explore Uzbekistan Oil and Gas Fields", *Kazinform*, 19 Temmuz 2005.

¹⁹ "Uzbekistan to Sign 280 mln USD Energy Deal With Foreign Investors", *Forbes*, 12 Ağustos 2005.

²⁰ Ian MacWilliam, "Uzbekistan Facing Oil Crisis", *BBC News*, 10 Aralık 2005.

kaynaklarını geliştiremediği ortadadır. Buna rağmen ne kendi özel sektörüne, ne de yabancı yatırımcılara güvenmektedir. Bu da bir kısır döngüye yol açmaktadır.

Doğalgaz

Özbekistan'da ilk gaz sahası 1953'de açılmıştır. Özbekistan, 2004 verilerine göre dünyanın en büyük 8. doğal gaz üreticisidir. Ancak bu gazı ihraç edebilecek rotalara ihtiyacı bulunmaktadır. Doğalgaz rezervleri 66.2 Tcf olarak tahmin edilmektedir. Ancak bölgenin yeterince araştırılmamış olması ve eski teknoloji kullanılması nedeniyle bu rakamların çok daha yukarılara çıkması sürpriz sayılmamalıdır. Özbek doğalgazının sülfür oranının nispeten yüksek olduğu ve bunun işleme sürecinde ayrıştırılması gerektiği belirtilmektedir. 2000 yılında Özbekistan 1.96 Tcf doğalgaz üretmiştir. 52 doğalgaz sahasından 12'si diğerlerinden kaydadeğer oranda büyüktür. Bunlar içinde Gazli, Şurtan, Pamuk ve Kauzak vardır. Bu sahalar üretimin % 95'ini karşılamaktadır. Şurtan 1980'de bulunmuştur ve 2000 yılı verilerine göre ülkenin doğalgaz üretiminin % 36'sı buradan çıkmaktadır.

Özbekistan'ın ihracat çıkış koridoru ihtiyacına ek olarak eskiyen teknolojisi de önemli bir sorundur. Eski teknoloji hem kuyulara zarar vermektedir, hem de potansiyelin altında üretime neden olmaktadır. Bu çerçevede Özbekistan da dış yatırımları davet etmiştir. Ancak siyasi nedenler ile Kazakistan ve Azerbaycan'ın aksine liberal bir pazardan bahsedilemez.

Uçkir ve Yangikazen'de üretim düşmektedir. Garbi ve Kandim'de ise geliştirme çalışmaları devam etmektedir. Rus Itera ile Özbekistan'dan Uzbekneftegaz arasında yeni sahaların keşfi ve geliştirilmesi için 50-50'lik anlaşma imzalanmıştır. Ocak 2001'de ise İngiltere'den Trinity Energy, Özbekistan Hükümeti ile 400 milyon dolarlık bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma gereği kurulan şirket, Özbekistan'da 40 yıl boyunca gaz arayacak ve üretecektir. Mart 2002'de ise Uzbekneftegaz ile iki Rus firması (Lukoil ve Itera) arasında varılan anlaşma gereği bir şirket kurulmuştur. Şirketin % 90'ı Rus şirketlere aittir. Şirket, özellikle Kandim bölgesinde arama ve geliştirme faaliyetlerinde bulunacaktır. Proje kapsamındaki ilk yatırım 377 milyon dolar olarak hesaplanmıştır. Bu anlaşmanın 8.1 Tcf'lik bir gaz rezervini kapsadığı düşünülmektedir. Üretimin ilk etapta yıllık 159 Bcf'ye ve devamında da 280 Bcf 'ye ulaşması hesaplanmıştır.

Özbek gazı, yüksek sülfür oranı nedeniyle nispeten daha fazla ayrıştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu da rafineri işlemlerini daha önemli hale getirmektedir. Özbekistan'daki en önemli gaz rafinerisi Mübarek işleme merkezidir. 1Tcf'lik bir kapasiteye sahiptir. 2001 Aralık ayında Şurtan Gaz Kimyasal Kompleksi'ndeki pompalar çalışmaya başlamıştır. Kompleks, Özbekistan'ın güneybatısında Kaşkadarinski bölgesinde bulunmaktadır. Resmi rakamlara göre bu kompleks 1

milyar dolarlık bir yatırıma işaret etmektedir. Proje, Japon Bank of International Commerce'ün 400 milyon dolarlık ve Amerikan Ex-Im Bank'ın 200 milyon dolarlık kredileriyle gerçekleştirilebilmiştir. Söz konusu kompleksin ayrıca yılda 125.000 tonluk polietilen ve 137.000 sıvı doğal gaz üretmesi hesaplanmıştır.

Özbekistan ürettiği doğalgazı iç üretim dışında Rusya, Ukrayna, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a ihraç etmektedir. Sovyet döneminden kalma boru hatları, Özbekistan ile tüm bu ülkeleri bağlamaktadır. Bölgede Türkmenistan hariç tüm Orta Asya cumhuriyetlerine gaz sağlayan Özbekistan, özellikle Kırgızistan ve Kazakistan'dan alacaklarını tahsil etmede sıkıntı yaşamıştır. Bir ara gaz akışı, Özbekistan tarafından bu nedenle kesilmiştir. Kazakistan daha çok kendi gazını kullanarak bu ticareti kısa sürede sona erdirmek istemiştir. Kırgızistan ise borcunun yarısını nakit, diğer yarısını ise mal olarak ödemiştir. Ödemelerde yaşanan sorunlar nedeniyle Kırgızistan'a giden boruların vanaları sık sık kapatılmıştır.²¹

Özbekistan'ın enerji koridorları açısından bir önemi de Türkmenistan-Rusya bağlantısının buradan geçmesinden kaynaklanmaktadır. Türkmenistan 2000 yılında Rusya'ya, Özbekistan üzerinden 2000 Bcf gaz göndermiştir. Bu rakam her geçen yıl artmaktadır. Türkmenistan'ın İran, Afganistan ve Hazar üzerinden alternatifler geliştirme çabalarına karşın Özbekistan-Rusya-Ukrayna hatları gelecekte de önemli olmaya devam edecektir. Ayrıca Türkmenistan-Doğu hattı da Özbekistan'dan geçmektedir. Özbekistan, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan hattı anlaşmasına da katılmıştır. Ayrıca Kazakistan-Çin arasında Özbekistan'ın da katılacağı bir boru hattı önerisinde bulunmuştur.

²¹ *Global Security*, (<http://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/uzbek-energy.htm>)

Özbekistan Enerji Kaynakları ve Siyasi Dengeler

Özbekistan'ın ABD ve bölge siyasi dengeleri için önemi; 1) stratejik konumu, 2) nüfusu ve 3) Dini-İslamcı akımlardan kaynaklanmaktadır.

İlk olarak Özbekistan, Afganistan'a ek olarak Orta Asya cumhuriyetlerinin hepsiyle (Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan ile komşudur. Adeta Orta Asya'nın kalbinde yer almaktadır. Özbekistan, Orta Asya enerji bölgelerinin de tam ortasındadır. Ayrıca kendisinin de büyük bir enerji kaynağına sahip olması yüksek bir ihtimaldir.

İkinci olarak, nüfus yoğunluğunun oldukça az olduğu Orta Asya'nın en kalabalık ülkesidir. Orta Asya çok geniş bir alan olmasına karşın nüfusu 80 milyon civarındadır ki bu da tüm Asya nüfusunun yaklaşık % 2'si civarındadır. Böyle bir bölgede 25 milyonu aşan nüfusuyla ve bölgedeki hemen her etnik grubu barındıran etnik yapısıyla Özbekistan, tüm bölgedeki siyasal ve sosyal hareketleri etkileyen bir özelliğe sahiptir.

Bölge Ülkelerinin Nüfusları ve Nüfus Yoğunluğu

- Özbekistan: 25.563.441 (57 / km²)
- Kazakistan: 15.185.844 (5 / km²)
- Tacikistan: 6.863.752 (48 / km²)
- Kırgızistan: 5.146.281 (25 / km²)
- Türkmenistan: 4.952.081 (9.4 / km²)

Üçüncü olarak Özbekistan, tarihten gelen bir geleneğin devamı olarak bölgede dini okulların merkezi konumundadır. Halen Orta Asya'da dini akımların en güçlü olduğu yerlerin başında Fergana Vadisi gelmektedir. Dini grupların dışında dinci akımlar ve son yıllarda dini terör için bir araç olarak gören gruplar da yoğun bir şekilde Özbekistan üzerinde durmaktadırlar. Suudi Vahabizm'i ve İran din anlayışı da Orta Asya'da müttefikler aramaktadırlar. Böyle bir ortamda otoriter Özbek Devlet Başkanı İslam Kerimov, bölgedeki en sert rejimlerden birini oluşturmuştur ve dini olsun, dinci olsun tüm akımları sert önlemlerle denetim altına almaya çalışmıştır. Onun bu yaklaşımının da etkisiyle Orta Asya'da dinci terör mücadelesinde ABD ve genel olarak Batılı ülkeler Özbekistan ile işbirliğine özellikle 11 Eylül'den sonra büyük önem vermeye başlamışlardır.

11 Eylül'den sonra ABD'nin Özbekistan'a ilgisi ciddi bir şekilde değişmiştir. İngiltere'nin 2002-2004 yıllarında Özbekistan'daki Büyükelçisi olan Craig Murray'a göre bu ilginin temelinde 'Geniş Ortadoğu' yaklaşımı bulunmaktadır. Murray, ABD'nin bu sayede petrol ve gaz kaynaklarının çevresini kuşattığını öne sürmektedir.²²

11 Eylül'den sonra İslam Kerimov 'Orta Asya'da Bush'un adamı' olarak adlandırılırken, Amerikan yönetimi Kerimov'un tüm antidemokratik uygulamalarına karşın sert açıklamalarda bulunmamıştır. Bu anlamda Özbekistan, Büyük Ortadoğu Yaklaşımı'nın test edildiği ve başarısız olduğu bir yer olarak da kayıtlara geçmiştir.

Özbekistan-ABD yaklaşması, özellikle Afganistan işgali esnasında hız kazanmıştır. 12 Ekim 2001'de ortak bir bildiriye yayınlayan iki ülke, Amerikan hava üssünün Özbekistan'da konuşlanacağını açıklamışlardır. Bunun karşılığı olarak da Bush Yönetimi, Kerimov'a Özbekistan'ın güvenliğini ve toprak bütünlüğünü garanti altına alma sözünü vermiştir. Anlaşmayı ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in Taşkent ziyareti izlemiştir. O dönemde de seçimler, basın özgürlüğü ve insan hakları konularında ciddi problemler olmasına karşın Rumsfeld, "ABD'nin uzun çıkarları bu ülke ile uzun dönemli ve kalıcı ilişkilerden geçmektedir" demiştir.²³ Böylece ABD, Özbekistan'a özel anti-gerilla eğitimi almış 10. Mounth Division'ı yerleştirmiştir. Özbek hava sahası Amerikan uçaklarına açılmış ve ABD bu ülkede bir de hava üssü (Hanabad) oluşturmuştur. Böylece tarihte ilk defa olarak ABD askerleri bir eski SSCB cumhuriyetine yerleşmiştir. Ayrıca *Washington Post*, Özbek askerlerinin ve uzmanlarının Amerikan okul ve tesislerinde eğitildiğini haber

²² Craig Murray, "What Drives Support for This Torturer", *The Guardian*, 16 Mayıs 2005.

²³ Patrick Martin, "US-Uzbekistan Pact Sheds Light on Washington's War Aims in Central Asia", *World Socialist Web Site*, 18 Ekim 2005, (<http://www.wsws.org>)

vermiştir. 2002 yılında ABD'nin, Özbekistan'a yardımını 500 milyon doları bulmuştur. Bunun 120 milyon doları askeri yardım, 80 milyon doları ise güvenlik yardımındır.

The New York Times'ın Mayıs 2005'deki haberlerine göre ABD, terör zanlısı bir çok kişiyi işkence ve kötü muamele ile suçlanan Özbek Hapishaneleri'ne sorgulanmaları ve tutulmaları için göndermiştir. Diğer bir deyişle istihbarat ve 'terörle mücadele' alanlarında da en üst düzey işbirliği iki ülke arasında sağlanmıştır.

ABD, Özbekistan'a Orta Asya operasyonları için büyük önem verirken, Özbekistan'da ABD'yi bölgede Rusya ve Çin'e karşı alternatif bir güç dengeleyici ve İslamcı akımlara karşı bir partner olarak görmüştür. Özbekistan'ın bir diğer umudu da denizlere çıkışı olmayan ülkenin dünya pazarlarına ulaşmasında ABD'nin yardımcı olmasıydı. Özbek yetkililere göre askeri-siyasi işbirliği, iki ülke işbirliğinde ilk aşamayıdır. İkinci aşama ise Amerikan sermayesinin Özbekistan ekonomisine, özellikle de petrol ve gaz sektörlerine yatırım yapmasıydı. Bu çerçevede Özbek yetkililer, Özbekistan'ın ABD'nin Orta Asya politikaları için en uygun yer olduğunu en üst düzeyde sık sık tekrarlamışlardır. Özbekistan'ın bu istekli hali bir yönüyle İran Şah'ının 1970'li yıllarda ABD'nin bölgedeki gücü olma arzusuna benzetilebilir.

Bir çok uzmana göre ABD'nin Özbekistan'a ilgisi olağandışıdır ve çok daha geniş planların bir parçasıdır. Çünkü Özbekistan hava uçuşları için oldukça zor bir ülkedir. Kendisi de komşuları da denizlere kapalıdır. Bu nedenle bu ülkeye ulaşabilmek için en az 3 ülkenin hava sahasından geçilmesi gerekmektedir. Ayrıca Afganistan'a hava saldırıları için de Özbekistan vazgeçilmez bir üs sağlamamaktadır. Bu durumda spekülasyonlar devreye girmektedir ve bunların en yaygın olanı ABD'nin terörden bağımsız olarak Orta Asya'da kalıcı olmak istemesidir. Buna göre ABD, Özbekistan sayesinde tüm bölgeyi kontrol edebilecek, Rusya ve Çin'i bölgeden uzak tutarken kendi şirketleri enerji kaynaklarını ve diğer yatırımları aralarında paylaşacaklardır.

Özbekistan-ABD ilişkileri daha stratejik bir ilişkiye dönecek denir iken Mayıs 2005'de Andican'da başlayan 'isyan' tabloyu tamamen değiştirdi. Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan'daki 'turuncu devrimler'den sonra sıranın kendisine geldiğini düşünen İslam Kerimov, halk hareketini oldukça kanlı bir şekilde bastırdı. Kalabalıkların üzerine ateş açıldı. Resmi kaynaklar teyit etmemiş olsa da bazı insan hakları dernekleri ölü sayısının 700'ü aştığını öne sürdüler. İlk başta tepkisini oldukça düşük düzeyde tutan ABD'nin tavrı ilerleyen günlerde biraz daha sertleşti, ancak ABD ilişkileri koparmak niyetinde görünmüyordu. Kerimov ise kendisine karşı ABD ve Batı destekli bir komplo kurulduğundan emindi. Bu nedenle Kerimov Amerikan üssünün kapatılmasını istemiştir. Amerikan askerleri, 29 Temmuz

2005'de resmen Özbekistan'dan ayrılmışlardır.²⁴ Donald Rumsfeld'in Orta Asya turunun ardından ABD, Özbekistan'da kapanan hava üssüne alternatif olarak Kırgızistan ve Tacikistan ile hava üslerini kullanmak üzere anlaşmıştır. Ancak Kırgızistan'ın Afganistan'a sınırı bulunmamaktadır ve uçaklar ikinci bir ülke (Tacikistan) hava sahası ile Afganistan'a ulaşmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere bölgedeki tüm ülkelere doğrudan sınırı olan tek ülke Özbekistan'dır. Yine Özbek hava üssünün kaybedilmesinden sonra Kırgızistan da ABD'ye sağladığı üssün kirasını arttırma yoluna gitmiştir. ABD'nin üs için 2001 yılından kapandığı güne kadar Özbekistan'a ödemesi ise 15 milyon dolar civarında olmuştur.

Bu arada hatırlatmakta yarar var, ABD Özbekistan'a 11 milyon dolarlık yardımı 2004'de insan hakları ve demokratikleşme konusunda gelişme görülemediği için iptal etmiştir.²⁵

Özbekistan'daki üssü boşaltmasına karşın ABD, Orta Asya politikalarından vaz geçmiş değildir. ABD Dışişleri Bakanı Rice 2005 Sonbahar başında bölgeye bir ziyaret daha gerçekleştirmiş ve demokratikleşme ve terörle mücadele vurgulu bir söylem kullanmıştır. Ancak bölgenin otoriter liderlerini eleştirmekten özenle kaçınmıştır.

Özbekistan ise kendisine yeni bir yol çizmiştir. Kimi kaynaklara göre Özbekistan ABD sonrasında Rusya'ya yönelmiştir. Başka bir görüş ise asıl alternatifin Çin olduğu yönündedir. Nitekim Andican olayları sonrasında Çin ile üst düzey görüşmeler ve anlaşma açıklamaları, Kerimov'un Çin'i dengeleyici alternatif olarak gördüğünü göstermiştir. Ancak Çin tarafı Özbekistan ile yakınlaşmasını ABD'ye bir tür meydan okuma olarak yansıtmamaya çalışmıştır. Mayıs ayının sonunda Çin'i ziyaret eden Kerimov ile Çin Devlet Başkanı Hu Jintau, 600 milyon dolarlık bir petrol işbirliği anlaşması imzalamışlar ve ikili ilişkileri geliştirme taahhüdünde bulunmuşlardır.²⁶ Kerimov, Andican olaylarının hemen sonrasında gerçekleştirdiği bu 4. Çin gezisinde Çin'i "güvenilir dost" olarak tanımlamıştır. Kerimov'un ziyaretini diğer ziyaretler izlemiştir. Aralık 2005'de Özbekistan Savunma Bakanı Mirazayev, Çinli meslektaşısı ile görüşmesinde iki ülke işbirliğinin askeri alanda da süreceğini söylemiş ve Özbekistan'ın Çin ile askeri değişim programı uygulamaya hazır olduğunu belirtmiştir.²⁷

²⁴ Robin Wright ve Ann Scott Tyson, "U.S: Evicted From Air Base in Uzbekistan", *The Washington Post*, 30 Temmuz 2005; Alex Rodriguez, "U.S. Shuts Down Uzbek Air Base", *Chicago Tribune*, 22 Kasım 2005.

²⁵ "United States Cuts Off Aid to Uzbekistan", *Eurasia Insight*, 14 Temmuz 2004.

²⁶ "China, Uzbekistan Sign \$600 m Oil Agreement", *China Daily*, 26 Mayıs 2005.

²⁷ "China, Uzbekistan Vow to Enhance Military Cooperation", *China View*, 7 Aralık 2005.

Özbekistan'ın Rusya ile yakınlaşması ise Müttefik İlişkiler Anlaşması ile somutlaşmıştır. Kerimov ve Putin tarafından 14 Kasım'da varılan anlaşma ile Özbekistan dış politikasındaki sapma daha net bir hale gelmiştir. Kerimov'un anlaşmanın imza gününde ABD için söylediği "temel hedefleri Özbekistan'ın bağımsız politikasını geçersiz hale getirmek, ülkede barışı ve istikrarı bozmak ve Özbekistan'ı söz dinler hale getirmektir"²⁸ sözleri ABD-Özbekistan ilişkilerindeki sorunun tamirinin ne kadar güç olduğunu gözler önüne sermiştir. Ayrıca anlaşma Moskova'ya Özbekistan'ı üçüncü bir ülkenin saldırması halinde koruma yükümlüğü de getirmektedir. Böylece Özbekistan, ABD ve Rusya arasında iki aşırı nokta arasında gidip gelmiştir. Daha önce toprak bütünlüğünü ABD'ye garanti ettirmeye çalışan Özbekistan'ın kısa bir süre sonra bağımsızlığını ve güvenliğini Moskova'ya emanet etmesi anlaşılması güç bir 'U dönüşü'dür. Ayrıca Rusya'nın konumu da dikkate değerdir. Rusya, ABD karşısında hızla etki alanını kaybederken Özbekistan'ın kendisine yönelmesini hayati bir aşama olarak görmüştür. Moskova'nın Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'la da güvenlik anlaşmaları vardır. Ancak bunların hiçbirisi Özbekistan'la yapılan anlaşma kadar güçlü değildir. Böylece denebilir ki Moskova, ABD'nin Büyük Ortadoğu'daki yayılmasını Özbekistan'da durdurma gayretindedir.

Eğer bundan sonraki dönemde Rusya-Özbekistan ve Çin-Özbekistan ilişkileri olumlu yönde seyreder, ABD ise bir süre dışarıda kalır ise ekonomik alanda da Özbekistan bu ülkelere daha fazla yakınlaşacaktır. Çünkü Özbekistan'ın iş yapılması oldukça güç ortamı, Ruslar ve Çinliler için daha az sorun oluşturmaktadır.

Hazar Havzası'nda Boru Hatları

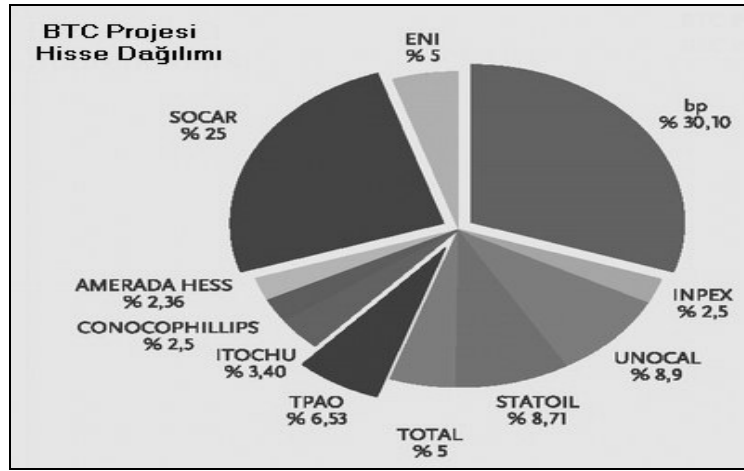
Daha önce de değinildiği üzere Orta Asya ve Kafkasya enerji kaynaklarının pazarlanmasındaki en önemli mesele alt yapı eksikliğidir. Her iki bölgedeki mevcut altyapılar, Sovyetler Birliği iç pazarına dönük olarak hazırlanmıştır ve neredeyse tüm hatlar Rusya Federasyonu'na yöneltilmiştir. 1991'den bu yana petrol ve doğalgazın pazarlara ulaşmasındaki en önemli sorun, bu bağlantıların mevcut olmaması ve/veya kapasitenin çok altında olmasıdır. Bu nedenle, özellikle boru hatları ve petrol-gaz üreticisi ülkelerin transit ülkeler ile ilişkileri enerji piyasalarının şekillenmesinde hayati bir rol oynamaktadır ve ileride de bu durum fazlaca değişmeyecektir.

²⁸ Erich Marquardt ve Yevgeny Bendersky, "Uzbekistan's New Foreign Policy Strategy", *ISN*, 24 Kasım 2005.

BTC

Bölgedeki hatlar içindeki belki de en önemlisi BTC'dir. 1990'lı yıllar boyunca bir fikir olarak tartışılan, imzalanan bazı anlaşma, zabıt, deklarasyon ve protokollere rağmen yaşama geçip geçmeyeceği tartışma konusu olan hattın Temel Mühendislik çalışmaları, 2001 yılının Mayıs ayında tamamlanmıştır. Hemen ardından Detay Mühendislik çalışmaları başlamış ve 18 Haziran 2002'de tamamlanmıştır. 10 Eylül 2002 tarihi itibarıyla ise projenin 3. ayağı olan Arazi Temin ve İnşaat Aşaması başlatılmıştır. İnşaat aşaması 2005 yılında bitecek şekilde tasarlanmıştır. Aralık 2005 itibarıyla projenin % 99,19'u tamamlanmıştır.²⁹ Bakü-Tiflis-Ceyhan hattına ilk petrol, 25 Mayıs 2005'de Azerbaycan tarafından yüklenmeye başlanmıştır. Yükleme işlemi devlet başkanlarının katıldığı bir törenle olmuştur. 12 Ekim 2005'de ise ikinci tören Gürcistan ayağında gerçekleşmiştir. Burada Gürcistan hattına ilk petrol, 1. Pompa İstasyonu'nda verilmiştir. Projenin devreye girmesindeki birkaç aylık gecikme Türkiye kanadından kaynaklanmıştır. Hattın uzunluğu 1040 km'yi bulmaktadır.

Projede Amerikan şirketleri (Unocal BTC Pipeline Ltd., % 8.90; ConocoPhillips, % 2.50; Amerada-Hess BTC Ltd., % 2.36) % 13.76 oranında bir paya sahiptirler. İngiliz petrol devi BP'nin payı da % 30'dur. Bu da ABD ve İngiltere'nin Azerbaycan politikalarını etkilemiştir. Eğer böyle bir ekonomik bağlantı olmasa idi Azerbaycan Karabağ konusunda şu ana kadarki durumu dahi arar bir duruma düşebilirdi.

Hat Ermenistan'ı devredışı bırakarak Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan arasındaki ilişkilere de katkıda bulunmakta, bölgede adeta doğal bir ittifakı kalıcı hale getirmektedir. Elbette hatta yatırım yapan ABD ve İngiltere başta olmak üzere Batı

²⁹ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, B.15.0.DİD.01 (444-42)-2871.

ile bu üç ülke arasındaki ilişkilere de katkıda bulunmaktadır. Rusya karşısında oldukça zayıflayan Azerbaycan ve Gürcistan da bu hat sayesinde güç kazanmakta, siyasi bağımsızlıklarını gerçek anlamda güçlendirebilmektedirler. Ayrıca Azerbaycan ve Gürcistan, Rusya'nın bir tür uydusu gibi hareket eden Ermenistan'a karşı güçlenmektedirler. Karabağ'da hala işgalci olan Ermenistan, petrol projelerinden dışlanarak ciddi bir bedel ödemektedir. Bu da uzun vadede Erivan'ı komşuları ile ekonomik ve siyasi işbirliğine zorlayabilir. Hat, Azerbaycan ve Gürcistan'ın İran karşısında güçlenmesini de sağlamıştır. Bölgedeki güç dengesizliği bu sayede bir nebze de olsa azalmıştır. Eğer hat İran üzerinden gitseydi, bu durumda İran ile Azerbaycan arasındaki güç dengesizliği ciddi anlamda açılacaktı ve Azerbaycan, İran gibi istikrarsız bir ülkeye adeta mahkûm edilecekti.

BTC'nin bir diğer yararı Rusya üzerinden giden hatlara ciddi bir alternatif olmasıdır. BTC'nin işlemeye başlaması Kazakistan ve diğer Hazar ülkeleri için de bir alternatif sağlayacaktır.

Çevre açısından Boğazlar'ın üzerindeki petrol yükü azalmaktadır. Eğer bu hat gerçekleşirse Azeri petrolleri Rusya ve Karadeniz üzerinden Boğazlar'dan geçecekti, bu da çevre risklerini arttıracaktı.

BTC'nin Türkiye'ye en büyük yararı ise Doğu-Batı Enerji Koridoru oluşturmada önemli bir aşama sağlaması olmuştur. Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında köprü olma iddiası en somut haliyle bu projede ortaya çıkmıştır. Ayrıca Türkiye, beklide ilk defa olarak böylesine somut bir bağ ile Kafkasya ve Orta Asya'ya bağlanmıştır.

Projenin gerçekleşebilmesi için ABD'nin özel bir gayret sarfettiği görülmektedir. Hatta Amerikan Hükümeti'ne bağlı TDA kuruluşu, proje ile ilgili danışmanlık hizmetlerinde kullanılmak üzere Türkiye'ye 1.323.000 dolarlık bir bağışta da bulunmuştur. Bu da ABD'nin uzun vadeli çıkarlarının Azerbaycan petrollerinin Batı'ya akmasından yana olduğunu göstermektedir.

Kazak Petrolleri ve Olası BTC Bağlantısı

Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı (SCP) Projesi

Şah Denizi sahasından üretilecek doğal gazın Türkiye-Gürcistan sınırına getirilmesi için tasarlanmıştır. Bunun için SCPC şirketi kurulmuştur ve bu şirkette TPAO da % 9 payla hissedardır. Projenin en büyük ortakları % 25.5'er hisse ile BP ve Norveç şirketi StatOil'dir. Şirketin inşaatı ve işletmesini gerçekleştirmesi planlanmıştır. Projeye göre doğal gaz hattı da BTC koridorunu kullanacaktır. Bu sayede SCP bir çok ekstra masraftan da kurtulmuş olacaktır. Yaklaşık 696 km uzunluğundaki proje, 42'lik borular öngörmektedir. Borular ile yıllık 8.1 milyar m³ gazın AGSC-BOTAŞ arasındaki SPA şartlarına uygun olarak Türkiye sınırına taşınması beklenmektedir. İlave kompresör istasyonları sayesinde kapasite 22 milyar m³'e kadar çıkabilecektir. Projenin detay mühendislik çalışmaları 2003 yılında yapılmıştır. Proje maliyeti olarak 1 milyar dolar hesaplanmıştır.

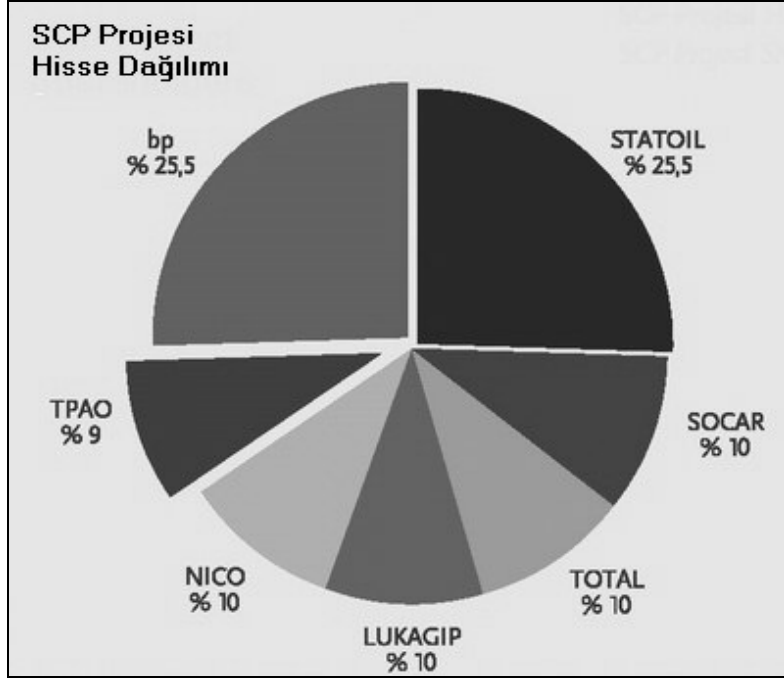
SOCAR'ın verdiği bilgilere göre Aralık 2005 itibarıyla SCP'nin Azerbaycan ayağında 442 km'lik inşaat tamamlanmıştır. Aynı kaynağa göre Türkiye ayağında boru hatlarının % 90'ı, Gürcistan'da ise % 81'i tamamlanmıştır. SOCAR'a göre açılış 2006'da yapılacaktır.³⁰

Gürcistan sınırına gelecek olan gaz hattı, Erzurum'a bağlanarak Türkiye doğal gaz şebekesine ulaşmış olacaktır. Bu alandaki inşaat sorumluluğu BOTAŞ'a aittir. Türkiye Enerji Bakanlığı kaynaklarına göre ilk gaz teslimi Ekim 2006'da gerçekleşecektir.

Tıpkı BTC gibi SCP de son derece stratejik bir yatırımdır. Bu sayede BTC'de olduğu gibi üç bölgesel ülke ve yatırımcı şirketlerin ülkeleri arasındaki ilişkiler iyileşmektedir. Azerbaycan başta olmak üzere tüm katılımcı ülke ekonomilerine destek veren SCP, aynı zamanda bölgesel entegrasyona da imkân sağlamaktadır. Hattın geçtiği bölgelerde uluslararası yatırımlar artacaktır. Üç ülke arasındaki karşılıklı ticari ilişkilerde de gelişme beklenmektedir. Türkiye açısından bakıldığında ise Hazar Bölgesi'ne adeta ikinci bir bağ atılmış olacaktır. Bu boru hatlarını demir yolları, kara ve hava yolları izleyecek, ekonomik ilişkiler hatlar ile güçlenecektir. Hem Türkiye'nin, hem de Hazar Havzası'nın gaz konusunda Rusya'ya olan bağımlılığı da bir nebze olsun hafifleyecektir. Türkiye tüketici olarak yeni kaynaklara kavuşacak, Hazar ülkeleri de çıkış kapısı olarak yeni bir alternatifte kavuşacaklardır. Türkmenistan ve Kazakistan'ın da hatta bağlanması SCP ve Türkiye'nin önemini bir kez daha arttıracaktır. Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun

³⁰ "Construction of Azerbaijan Section of SCP Completed", *Azertac*, 9 Aralık 2005.

oluşturulması daha da kolaylaşacak ve Avrupa pazarlarına Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu enerjilerinin Türkiye üzerinden ulaşımı daha kolay bir hale gelecektir.

Türkmenistan-Afganistan-Pakistan Gaz Hattı (TAP)

Türkmenistan'daki gazın hem batı hatlarını, hem de güney ve doğu hattını besleyip besleyemeyeceği tartışmalı olsa da iddialı projelerden biri de TAP'tır. Bu hattın Hindistan'a uzatılması da gündemdedir. Projenin uygulamaya geçmesindeki en önemli engel olarak Afganistan gösterilirken şu anda Afganistan, istikrarı ile projenin uygulanabileceği bir ülke olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca İran-Pakistan-Hindistan hattından siyasi nedenlerle memnun olmayan ABD TAP'ı daha fazla desteklemektedir. Asya Kalkınma Bankası tarafından da desteklenen TAP'a en son destek Hindistan'dan gelmiştir. Hindistan, hattın sadece Hindistan'a uzanmasını değil, Azerbaycan ve Özbekistan'ı da kapsamını istemiştir.³¹ Bu sayede Hazar Havzası gazının mühim bir kısmı Hindistan'a çevrilmiş olacaktır. Bu sayede sadece Türkmen gazına bağlı olunmayacak, böylece riskler de azalmış olacaktır. Bu teklif Hindistan'ın gazın yetmeyeceği konusundaki endişelerine işaret etmektedir. Hatta Hindistan, hatta Rus ve Kazak gazının da bağlanabileceği bir noktadan bağlantının gerekliliğinden bahsetmektedir.

TAP konusunda endişeler henüz giderilebilmiş değildir. Afganistan'ın istikrarı ve sermaye de önemli sorunlar arasındadır.

³¹ "India Keen to Tap Caspian Oil, Gas", *The Tribune*, 26 Kasım 2005.

İran Hatları

İran ABD'ye rağmen bölgede önemli bir aktör olma çabalarını sürdürmektedir. Bunun için de Orta Asya cumhuriyetlerinin ve Azerbaycan'ın dışa çıkma gayretlerini ve bölgedeki alıcıların ihtiyaçlarını kullanmaktadır. İran ilk olarak, Hazar Havzası petrollerinin ve doğalgazının kendi üzerinden güneye inmesini önermiştir. Mevcut ulusal boru hatlarını da kullanacak olan İran'ın teklifleri, ekonomik nedenlerden çok siyasi nedenlerle başarıya ulaşamamıştır. Türkmenistan ile yapılan doğalgaz anlaşması ile İran kendi hatlarından gazı Türkiye'ye göndermektedir. İran'ın boru hatları konusundaki bir avantajı da takas imkânının olmasıdır. İran bölgeden aldığı ürün yerine sınırlarından kendi ürününü satma kolaylığına sahiptir.

İran'ın son dönemde bölgedeki en önemli önerisi ise İran-Pakistan-Hindistan gaz hattıdır. Bu devasa proje de siyasi kaygılar giderilebilirse bölgenin çehresini çok değiştirecek, ABD'nin bölgedeki etkinliğine ciddi anlamda darbe vuracaktır.

İran'ın Orta Asya ve Güney Asya dışında üzerinde durduğu bir diğer hat da Kafkasya yoludur. İran, 2004 yılında Azerbaycan'a İran-Azerbaycan-Rusya hattı oluşturulması teklifinde bulunmuştur. Ayrıca İran'ın BTC yerine Azerbaycan-İran hattı üzerinde uzunca bir süre durduğu, ABD'nin engellemesi sonucunda bu hattın şansının bittiği bilinmektedir. Yine İran, kendi gazını ve petrolünü bir şekilde Avrupa pazarlarına ulaştırmak istemektedir ve bunun için Kafkasya üzerinden Karadeniz'e çıkmaya çalışmaktadır. BTC'nin bitmiş olması ve Azerbaycan ile Türkiye arasında gaz hattının oluşturulması İran'ın Avrupa çıkışı için de bazı imkânlar sağlamaktadır. İran'ın Azerbaycan'a yakın bölgelerinde sağlanacak bir ek hat İran'a bu çıkışı sağlayabilir. Aynı zamanda İran-Azerbaycan ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine de katkı sağlayabilir. Türkiye için de, Azerbaycan için de İran ile siyasi sorunları azaltmak, uzun dönemli bir hedef olmalıdır ve İran'ın bu iki ülke üzerinden dünyaya açılması bu amaca hizmet edecektir.

İran-Azerbaycan hattında önemli bir diğer gelişme de Azerbaycan'ın, kendisine bağlı Nahçıvan Özerk Bölgesi'ne doğalgazı İran üzerinden vermesi olmuştur. Kısmen boru hattı, kısmen de takasla gerçekleşen proje sayesinde Nahçıvan, Ermenistan hattı kullanılmadan Azerbaycan'dan gaz alabilmiştir. Anlaşmaya göre Azerbaycan'ın Astara sınırından İran'a verdiği doğalgazın % 85'i İran tarafından Nahçıvan'a iletilecektir. 80 milyon m³'le başlayan miktar ileride 402.5 m³'e kadar çıkacaktır.³²

Kazakistan-Çin Hattı³³

Kazakistan petrolünü boru hatları vasıtasıyla Çin'e taşıyacak olan proje aynı zamanda Kazak enerji kaynaklarını doğuya yöneltmiş olacaktır. Yılda 140 milyon varil petrol taşıyacak olan 625 km'lik hat, Çin'den CNPC ile Kazakistan'dan KazMunaiGaz arasında % 50-50 ortaklık ile işletilecektir. Hat, orta Kazakistan'da yer alan Atasu'da başlayıp, kuzeybatı Çin'deki Altav Pass'a ulaşmaktadır. İlk etapta Kumkol sahası petrolü taşınacaktır. Çin, 2011 yılına kadar hatta Sibiryaya da dâhil olmak üzere diğer sahaları da eklemeyi ummaktadır. Planlar arasında Hazar kıyısındaki sahaları bu hatta eklemek de vardır. Yeni hattın tam anlamıyla işlevsel

³² "Presidents Inaugurate Iran-Azerbaijan Gas Swap Project", *Mehr News*, 20 Aralık 2005.

³³ Bu konuda ayrıca 'Çin' bölümüne de bakınız.

olabilmesi için 600.000 ton petrol ile dolması gerektiği, bunun da ancak 2006'nın ortalarında mümkün olabileceği belirtilmiştir.³⁴

Çin bağlantısı Kazakistan'ın BTC'ye katkısını azaltabilir veya tamamen riske edebilir. Ancak birden fazla hattın ulusal çıkarlar için önemli olduğu da not edilmelidir. Ayrıca Kazakistan'ın Ukrayna ve Baltık pazarlarına uzanacak hat önerileri ile de ilgilendiği bilinmektedir.

Hazar Bölgesi: Temel Sorunlar

İstikrarsızlık ve Yozlaşma: Hazar Havzası'ndaki en önemli sorun olarak istikrarsızlık karşımıza çıkmaktadır. Henüz 1991'de bağımsızlığını kazanan bölge devletleri ciddi bir tecrübesizlikle hareket etmektedirler. Hükümetler hala kişilere bağlıdır. Liderlerin ölümü veya devrilmesi halinde bambaşka tablolar ortaya çıkabilir. Demokratikleşmenin oldukça zayıf olduğu bölgede kitlelerin siyasete yapıcı katılımı oldukça sınırlı bir düzeydedir. Ülkeler, Özbekistan örneğinde görüldüğü üzere daha çok güvenlik paronayası içinde hareket etmektedirler. Mevcut yasalara ve düzenlemelere güvenerek uzun vadeli yatırım yapabilmek güçtür. Anlaşmalar daha çok siyasi lider ve gruplar ile kurulan yakınlık sonucunda imzalanmaktadır.

Merkeziyetçilik-Devletçilik: Devlet otoritesi alışılmışın ötesinde merkezi ve serttir. Devlet, yatırımın herhangi bir aşamasında uluslararası kuralları hiçe sayarak sürece müdahale edebileceği kanaatindedir. Oysa bölgenin önemli ölçüde yabancı yatırıma ihtiyacı bulunmaktadır. Liberalleşmede nispeten daha iyi olan Kazakistan ve Azerbaycan'ın aldığı mesafe diğerlerine örnek olacak türdendir. Ancak paranoya düzeyine varan güvenlik korkuları merkeziyetçiliği beslemektedir. Öyle ki Türkmenistan'da parlamento aldığı kararla tüm enerji sektörünü doğrudan Devlet Başkanı Türkmenbaşı'na vermiştir.³⁵

Hazar'ın Statüsü: Hazar Denizi'nin (Gölü'nün) statüsü en önemli sorunlar arasındadır. Henüz Hazar'ın paylaşımı konusunda tüm kıyıdaş ülkelerin mutabık kaldığı bir anlaşmaya varılamamıştır. Mayıs 2003'de Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan gölün % 64'ünü üç parçaya bölmüşler ve bundan Rusya % 19, Azerbaycan % 18, Kazakistan ise % 27'lik bir pay almıştır. Kuzeydeki bu mutabakata karşın İran ve Türkmenistan anlaşmada yer almamıştır. Özellikle İran'ın Azerbaycan ve Türkmenistan ile denizin paylaşımı konusunda ciddi ihtilafları bulunmaktadır. Türkmenistan, en azından belli petrol-gaz sahaları için

³⁴ Lilya Erzhanova, "Kazakhstan Launches Oil Pipeline to China", *The Washington Post*, 15 Aralık 2005.

³⁵ "Turkmen President Takes Direct Control of Energy Sector", *RFE/RL*, 7 Aralık 2005.

anlaşma yapılmasını istemektedir. Örneğin Sardar sahası üzerinde Azerbaycan ve Türkmenistan hak iddia etmektedir.

İran, Hazar Denizi'nin eşit kullanımından yanadır ve diğer alternatiflerin adil olmayacağını iddia etmektedir. Tahran'a göre 1921 ve 1940 anlaşmaları hala geçerlidir ve Hazar'da paylaşım için yeni düzenlemelere gerek yoktur. İran'ın iddialarına göre uluslararası hukuk kurallarının uygulanması halinde Hazar denizi'nin % 20.4'ünün İran'a ait olması gerekmektedir.³⁶ Bu hesaplamalara göre Azerbaycan'ın da hak iddia ettiği Alborz, Alove sahaları da İran da kalmaktadır. İran ayrıca üçüncü ülkelere ve şirketlerine de uyarılar göndererek herhangi bir çok taraflı anlaşmaya varılmadan Hazar'ın enerji kaynaklarının kullanılmayacağı uyarısında bulunmuştur. Bu anlaşmazlıkların bir sonucu olarak İran ile Azerbaycan 2002 Temmuz'unda savaşın eşiğine gelmişler, Türkiye ve ABD bu gerginlikte Azerbaycan'ın yalnız olmadığı mesajını Tahran'a vermişlerdir.

Bölgedeki en önemli gaz ve petrol yataklarının Hazar'da olduğu düşünülecek olursa Hazar'ın statüsü meselesinin belirsizliklere neden olduğu ve bazı yatırımları engellediği anlaşılacaktır.

Büyük Oyun: Rusya, İran, Çin, Türkiye, Pakistan ve hatta Hindistan'ın bölge ile ilgilendiği bilinmektedir. Ancak son dönemde bölgedeki en önemli hareketlenme ABD'nin bölgeye çok güçlü bir şekilde girişiyle yaşanmıştır. Dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi ABD bölgeye girerken askeri üsler ve güçlü siyasi bağlantıları hedeflemiştir. Rusya'nın eski nüfuz sahasında bir çok üs açan ABD, Hazar'a da büyük önem vermektedir. Bu önemin ilk nedeni Hazar Havzası'nın alternatif bir enerji kaynağı oluşudur. Burası, Avrupa başta olmak üzere Batı pazarlarına alternatif enerji sunacak, aynı zamanda enerji piyasalarındaki rekabeti hafifletecektir. Bölgenin Rusya veya Çin'in denetimine geçmesi ABD'nin küresel güç mücadelesi için bir tehdit olarak algılanmıştır. Bir diğer neden ise İran unsuru'dur. İran'ın etkisini arttırması istenmediği gibi, bölge İran'ı çevrelemede önemli bir yer olarak görülmüştür. Özellikle Azerbaycan, İran'a karşı kullanılabilir bir araç olarak algılanmaktadır. 1990'lardan bu yana İran'ı çevreleme politikası izleyen ABD, Hazar Havzası'nda müttefikler bulmadan böyle bir hedefi gerçekleştiremez. ABD'nin bölgeye önem vermesinde başka bir neden ise Hazar'ın Ortadoğu petrollerine geçiş yolu üzerinde oluşudur. Bölge Ortadoğu ile birlikte değerlendirildiğinde devasa bir enerji sahasının alt parçası niteliğindedir. Söz konusu bölgenin Rusya'nın denetiminde kalması, gelecekte Ortadoğu petrollerinin de kontrol dışına çıkmasına yol açabilir endişesi Amerikalılarda mevcuttur.

³⁶ Bahman Aqhai Diba, "The Caspian Sea is a Dangerous Place", *Persian Journal*, 23 Aralık 2005.

Bu çerçevede tüm siyasi güçler Hazar Havzası'nda faaliyetlerini yoğunlaştırmaktadır. İran gücü nispetinde hatlar önermekte, takas yolu ile bölgenin dışı açılan kapısı olmaya çalışmaktadır. Çin ve Hindistan Batı'ya dönen hatları Doğu'ya çevirme gayretindedirler. Çin, Kazakistan gazını Çin'e taşıyacak hatta önemli bir mesafe kaydetmiştir. Hindistan ise Türkmenistan gazına ilaveten Kazak ve Azeri kaynaklarını da Afganistan ve Pakistan üzerinden almak istemektedir. Rusya da mevcut hatlar ve yeni yatırımlar aracılığıyla bölgenin dünyaya çıkışının kendi üzerinden devam etmesini istemektedir. ABD ise Türkiye ile birlikte BTC'nin gerçekleşmesini sağlayarak önemli bir adım atmıştır. Ayrıca Hazar ve çevresinde ABD askeri üsleri artmaktadır. ABD Hazar Denizi'ni kontrol edecek bir Hazar Gücü ve Azerbaycan'da, Hazar kıyısında bir üs için de çalışmalar yürütmektedir. Bu sayede ABD, İran'la bir noktada daha komşu olacaktır. Doğrusu Azerbaycanlılar da bu konuda oldukça istekli görünmektedirler. Bunda Rusya'nın ve İran'ın Azerbaycan'a karşı takındıkları yıkıcı tutumun önemli bir etkisi olmuştur. Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin yanında yer alan Ruslar, Azerbaycan'la bağımsızlıktan bu yana pek de dostça ilişki geliştirememişlerdir. İran ise Güney Azerbaycan sorunu nedeniyle Azerbaycan'a sıcak bakmamıştır. Kendisini 'İslami' olarak nitelendiren İran'ın bölgenin iki önemli Hristiyan devleti (Ermenistan ve Rusya) ile ilişkilerinin Müslüman Türkiye, Azerbaycan ve Pakistan ile kıyaslandığında çok iyi durumda olması şaşırtıcıdır. Ayrıca Hazar'daki paylaşım meseleleri de Azerbaycan'ı Batı bloğuna yaklaştırmaktadır. Şu anda Azerbaycan'ın Türkiye ve Gürcistan'a ek olarak ABD ve İsrail ile de ilişkileri oldukça iyi durumdadır. İsrail'in Azerbaycan'a 1990'lı yıllarda silah transfer ettiği bilinmektedir. Azerbaycan için en ideal çözüm NATO üyeliği gibi durmaktadır. Nitekim bu seçeneği Bakü de geçmişte dillendirmiştir.³⁷ Ancak bunun için şartların olgunlaşması beklenmektedir. NATO üyelerinin bu kadar Doğu'ya kayma konusuna şüpheyle baktıkları da açıktır. Son dönemde de ABD, Azerbaycan'ın Hazar'da askeri açıdan İran ve Rusya'ya karşı kendisine yeter hale gelmesi için gayret göstermektedir. Bu çerçevede ABD, Bakü'ye deniz kıyı güvenliği için gerekli askeri ve teknik yardımlarda bulunmaktadır. Son olarak Amerikan Sahil Güvenlik'ten Thomas V. Barrett, Bakü'de Amerikan araçlarının devir teslim töreninde bu araçların kaçakçılık, terörizm, sınır güvenliği ve deniz kıyı güvenliği için kullanılacağını söyledi. 2000-2005 arasında 5 adet Amerikan S-201 sahil güvenlik devriye botunun Azerbaycan'a verildiği bilinmektedir. Son dönemde artan Amerikalı askeri ziyaretçiler de ikili ilişkilerin seyri hakkında bilgi vermektedir. Askeri eğitim vd. işbirliğine ek olarak Azerbaycan (ve Kazakistan) Irak'ta ABD'nin yanında asker bulunduran ender Müslüman ülkelerdendir.

³⁷ Richard Sakolsky ve Tanya Charlick Puley, *NATO and the Caspian Security, A Mission Too Far?*, (Washington: Rand, 1999), s. x.

Azerbaycan dışında Kafkasya'da Gürcistan'ın da ABD ile çok yakın ilişkilerinin bulunduğu ve NATO üyeliğini arzuladığı bilinmektedir.

Azerbaycan-ABD yakınlaşması şüphesiz en çok İran'ı rahatsız etmektedir. İran, Azerbaycan'ın kendi üzerine sürülecek bir araç olduğu kanısındadır ve ABD ile İsrail'in bölgeye girişinden memnun değildir. Ancak dikkat edilirse, Azerbaycan ile sorunlarını çözmeyerek bu girişi davet eden siyasetlerden birini de yine kendisi izlemektedir. İran bu hareketliliğe karşı Hazar'daki askeri gücünü arttırmaya çalışmaktadır. Yakın bir gelecekte İran'ın askeri gücünü % 50 oranında arttıracığı tahmin edilmektedir. Bu bağlamda bazı güçler Basra Körfezi'nden Hazar'a kaydırılmaktadır.³⁸

ABD'nin Azerbaycan'a verdiği destekten rahatsızlık duyan sadece İran değildir. Türkmenistan da Azerbaycan'ın askeri açıdan güçlenmesiyle birlikte tartışmalı deniz sahalarını asla 'geri alamayacağını' düşünmektedir. Azerbaycan'ın en fazla petrol üretimini yaptığı alanlardan olan Azeri ve Chirag sahaları (veya Türkmenistan versiyonuyla Osman ve Hazar sahaları), Aşkabat'a göre Azerilerce haksız yere ele geçi-rilmiştir. Türkmenler diğer bazı sahaların da Türkmenistan'a ait olmasına karşın uluslararası konsorsiyumun desteği ile Azerbaycan'a geçirildiğini düşünmektedir. Taraflar henüz anlaşabilmiş değiller ve söz konusu sahaların bir kısmı Azerbaycan tarafından işletiliyor. Türkmenistan ise bu sahalardaki haklarını her türlü aracı kullanarak savunacağını söylüyor. Bu bağlamda silahlananlar arasında Türkmenistan da var. Son olarak Ukrayna'da yarısı 40 ton ağırlığı bulan 20 tane hızlı bot aldı. Azerbaycan, SSCB dağılırken Sovyetler'den kalan deniz araçları ve altyapısından % 25 oranında pay alırken Türkmenistan da SSCB'den kalma ciddi sayıda hava aracına sahip oldu. Türkmen Hava Gücü, zaman zaman tartışmalı bölgelerin üzerinden uçarak iddiasının peşinde olduğunu gösteriyor.

Azerbaycan ile yakın ilişkisine rağmen ABD sadece bu ülkeyle değil, Türkmenistan ve Kazakistan ile de yakın ilişkiler peşindedir. Özbekistan'ı 2005'de adeta kaybeden ABD, Rusya ve İran dışında kalan bölge ülkelerinde daha çok Amerikan silahı kullanılabilmesi için yardım ve kredilerini arttırıyor. Askeri eğitim programlarına ek olarak ABD, Türkmenistan ve Kazakistan'ın da Rusya ve İran'a karşı denge sağlayabilecek Hazar güçleri haline gelmesi için çaba gösteriyor. 1 Ocak 2004'de baş-latılan programa göre ABD Kazakistan'ın Hazar filosunu güçlendirmek için yardımda bulunacaktır. Böylece 3.000 parçadan oluşan Kazak gücü ilk etapta 5.000 parçaya ulaşacaktır. Kazakistan, ABD dışında Ukrayna'dan da hızlı deniz botları almaktadır.

³⁸ Bahman Aqhai Diba, "The Caspian Sea is a Dangerous Place", *Persian Journal*, 23 Aralık 2005.

Rusya ise Hazar ülkelerinin oluşturacağı bir Hazar Gücü'nü tercih etmektedir. Terörizm ve kaçakçılık ile mücadelede böyle bir gücün elzem olduğunu iddia eden Rusya'nın bu sayede Hazar Denizi'nin tek hâkimi olacağı görülmektedir. Çünkü Hazar'daki neredeyse tek donanma Ruslara aittir ve diğer ülkelerin tek başlarına Rusya ile baş edebilmeleri zordur. Zaten Rusya da diğerlerine kendi tercihlerini dayatmak için uzunca bir süre en çok askeri gücüne güvenmiştir.³⁹

Petrolün ve Gazın Siyasi Etkisi

Petrol ve gaz üretimindeki artış Azerbaycan'ı, Kazakistan'ı ve kısmen diğer Orta Asya ülkelerini çok farklı bir ülkeye çevirecektir. Arap ülkelerinden farklı olarak bu ülkelerde yetişmiş iş gücü ve diğer sektörler için gerekli altyapı bulunmaktadır. Bu da enerji satışlarından gelen gelirlerin katlanarak ülke ekonomisini ve siyasetini güçlendirmesi anlamına gelecektir. Örneğin Azerbaycan, petrol alanında artan yatırımlar ile birlikte yurt içi milli hâsılasını % 10.2 oranında arttırmıştır. Yatırımların asıl 2005 ve sonrasında hızlanacağı ve gelirin asıl bu tarihten sonra artacağı düşünüldüğünde yakın bir dönemde çok farklı bir Azerbaycan'ın ortaya çıkacağı söylenebilir. Benzeri tahminler Kazakistan için de geçerlidir. Kazakistan şimdiden bölgesel bir göç merkezi haline gelmiştir. 100.000'den fazla Kazak bağımsızlıktan bu yana diğer Orta Asya ülkelerinden Kazakistan'a geri dönmüştür.

Elbette bazı riskler de mevcuttur. Arap deneyimi, petrolün kendine has bir siyasi ve ekonomik yapı ortaya çıkardığını göstermiştir. Bölgenin aynı hatalara düşmemek için önlemler alması gerekmektedir. Ne yazık ki özellikle Özbekistan bu konuda ümit vermemektedir. Ayrıca petrol ve gaz, büyük güçleri ve büyük oyunu da Orta Asya'ya taşımaktadır. Çin, ABD ve Rusya'nın çarpıştığı bir alanda olmanın ne kadar yıkıcı olabileceği Ortadoğu'da görülmüştür. Ancak büyük güçlerin rekabeti avantajlar da getirebilir. Büyük güçlerin dengesini ayarlayabilen Orta Asya cumhuriyetleri dış yatırımları da çekebilecektir. Ayrıca bu sayede tek bir güce mahkûm olmayacaktır. Ancak rekabetin olabildiğince ekonomik araçlar üzerinde olmasına dikkat etmek gerekir.

Enerji zenginliği, Türkiye ile bölgenin ilişkilerinde de yapısal değişikliklere yol açacaktır. Petrol ve gaz boru hatları belki de bölgeyle en kuvvetli somut bağ olacaktır. Hatları diğer alanlar izleyecektir. 1990'lı yıllar boyunca Türk girişimcilerin en önemli sorunu Orta Asya'da sermaye eksikliği olmuştu. Doğal kaynakların gelir getirmesiyle birlikte Türk işadamlarına tekstil ve hizmet sektörleri başta olmak

³⁹ Timothy L. Thomas, "Russian National Interests and the Caspian Sea", *Perceptions*, 1999-2000, Cilt:4, Sayı:4, s. 750-96.

üzere ekonominin her alanında fırsatlar doğacaktır. Diğer bir deyişle Türkiye, petrol ve gazda ön planda yer alamasa da ekonominin diğer sahalarında etkin olması mümkündür. Eğer hatlar daha çok Batı'ya doğru uzar ve Türkiye üzerinden geçer ise bu durumda Türkiye de Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun kilit ülkesi haline gelecektir.

Sonuç

Son olarak Türkiye'nin bölge ile ilgili yapması gerekenleri de birkaç cümle ile şu şekilde özetleyebiliriz:

Hazar Havzası'nda başta Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan olmak üzere önemli bir enerji hareketlenmesi vardır. Eğer iyimser tahminler doğru çıkar ise bu ülkeler yakın bir zamanda yeni bir Irak veya Kuveyt olabilecek potansiyelindedirler. En kötümser tahminlerle dahi bölge önemli bir enerji alternatifi sunmaktadır. Ancak gidişat, Ortadoğu deneyiminin tekrarlanacağı izlenimini vermektedir. Bu konuda önlemler almak ise daha çok Türkiye'ye düşmektedir.

Türkiye, bu bölgelerde petrolün ekonomide tekel haline gelmesini engelleyecek önlemler üzerinde durmalıdır. Şimdiden Azerbaycan ekonomisi 'petrol ekonomisi'ne dönmeye başlamıştır. Ortadoğu örnekleri dikkate alındığında zamanında petrol gelirlerinin diğer sektörlerin teşvikine ve eğitim çalışmalarına ayrılması gerektiği söylenebilir. Eğer petrol gelirleri sadece petrol sektöründe kalır ve ekonomide tekel oluşturursa bunun siyasi, askeri ve ekonomik sonuçları oldukça olumsuz olur. Ortadoğu örneği bizlere göstermiştir ki ekonomide tekel haline gelen petrol, siyasi sistemin demokratikleşmesini engellemekte, liberal bir ekonomiye izin vermemekte, ülkeyi dış dengelere bağlı kılmakta ve yabancı müdahalelerine davet çıkarmaktadır.

Türkiye'nin Hazar Havzası'ndaki Türk cumhuriyetlerinin ekonomilerini liberalleştirmeleri konusunda özel bir teşviki olmalıdır. Özellikle popülist amaçlı enerji sübvansiyonları kaynakların israfına yol açmaktadır. Halkın siyasete katılımını da sağlıksız bir hale getirmektedir. Bu konuda İran örneği ele alındığında, düşük fiyatla halka sunulan petrolün israfı ne kadar arttırdığı ve fakirliğin azalmasında da beklenen yararları sağlamadığı anlaşılacaktır.

Ekonomide çeşitliliğin artırılmasında ilk adım petrole yakın sektörlerde olabilir. Özellikle petro-kimyada bölge ülkeleri aralarında işbirliği sağlayabilirlerse ortak yatırımlar ile tek başlarına yapamayacakları yatırımları gerçekleştirebilirler.

Boru hatları konusunda her ülke kendi politikasında ısrar etmek yerine ortak bir hatlar politikası geliştirilmelidir. Tüm ülkelerin katılacağı projeler, sadece masrafları

azaltmayacaktır, aynı zamanda bu ülkelerin uluslararası arenadaki pazarlık güçlerini de arttıracaktır.

Rusya ve Çin başta olmak üzere bölge dışı güçler bölgeyi sadece kendilerine bağlamak istemektedirler. Özellikle petrol ve gaz tüketimindeki artış uluslararası rekabeti arttırmıştır. Bu durumda bölge ülkeleri, sadece bir tek güce dayanmak yerine bölgelerindeki rekabeti canlı tutmalıdırlar.

Bölge ülkeleri demokratikleşme açısından nispeten geri bir durumdadır. Petrol ekonomileri demokratikleşmeyi kolaylaştırıcı bir etkiye sahip değildir. Hükümetler gelirlerinin büyük bir kısmını petrol ve gazdan sağladıklarında vatandaşa olan ihtiyaçları azalmaktadır. Bu da petrol merkezli daha otoriter rejimleri doğurabilir. Bunun engellenmesinde ekonomik çeşitlilik kadar eğitim yatırımlarının da büyük payı olacaktır.